

□ □ □ □ □ □ □ **PRAKTICKÁ CVIČENÍ Z TVAROSLOVÍ**
□ □ □ □ □ □ □ **Božena Bednaříková**

Univerzita Palackého v Olomouci □ □ □ □ □ □ □
2008 □ □ □ □ □ □ □

1. vydání

© Božena Bednaříková, 2008

ISBN 978-80-244-2058-5

Obsah:

1. O Praktických cvičeních... /7

2. Příručky „první pomoci“ /8

2.1. Jak vybrat „správné“ slovo /8

2.1.1. Nenáležitě užívání slov /8

2.1.2. Módní výrazy /9

2.1.3. Kouzla nechtěného /10

2.1.4. Trampoty s „vlastnictvím“ /10

2.1.5. Příručky „první pomoci“ /11

2.2. Jak zacházet se slovem ve větě /11

2.2.1. Gramatické prohřešky pandemické /11

2.2.2. Hyperkorekce (?) /12

2.2.3. Příručky „první pomoci“ /13

2.3. Jak psát správně slova (a jejich tvary), jak psát správně věty /13

2.3.1. Co nového v „nových“ Pravidlech českého pravopisu /13

2.3.1.1. Opozice velkého a malého písmena /14

2.3.1.2. Konkurence různých grafických soustav /14

2.3.2. Co zmůže malá (interpunkční) čárka /14

2.3.3. Příručky „první pomoci“ /15

2.4. Norma a kodifikace vs. úzus /15

3. Jazykový redaktor a tvarosloví /16

3.1. Skloňování podstatných jmen (deklinace substantiv) /16

3.1.1. Apelativa (podstatná jména obecná) /16

3.1.1.1. Apelativa – maskulina (obecná podstatná jména rodu mužského) /16

3.1.1.1.1. Maskulina životná /16

3.1.1.1.2. Maskulina neživotná /17

3.1.1.1.3. Kontrolní otázky /17

- 3.1.1.2. Apelativa – feminina (obecná podstatná jména rodu ženského) /18
 - 3.1.1.2.1. Kontrolní otázky /18
- 3.1.1.3. Apelativa – neutra (obecná podstatná jména rodu středního) /19
 - 3.1.1.3.1. Kontrolní otázky /19
- 3.1.2. Propria (vlastní jména) – antroponyma (vlastní jména „lidská“) /19
 - 3.1.2.1. Kontrolní otázky /21
- 3.2. Časování sloves (konjugace) /21
 - 3.2.1. Systém slovesných tvarů (syntetických) /22
 - 3.2.2. Slovesné třídy a vzory /22
 - 3.2.3. Obtížnější slovesné tvary /23
 - 3.2.3.1. Přechodníky (transgresivy) /23
 - 3.2.3.1.1. Přechodník přítomný (přechodník pro současnost) /24
 - 3.2.3.1.2. Přechodník minulý (přechodník pro předčasnost v minulosti) /24
 - 3.2.3.1.3. Přechodník budoucí (přechodník pro předčasnost v budoucnosti) /24

4. Cvičení /25

- 4.1. Apelativa /25
 - 4.1.1. Apelativa – maskulina /25
 - 4.1.2. Apelativa – feminina /26
 - 4.1.3. Apelativa – neutra /27
 - 4.1.4. Souhrnné cvičení /29
- 4.2. Propria – antroponyma /30
 - 4.2.1. Domácí jména a příjmení /30
 - 4.2.2. Cizí jména a příjmení /30
- 4.3. Slovesa /32
 - 4.3.1. Konjugační typy /32
 - 4.3.2. Obtížnější slovesné tvary – přechodníky (transgresivy) /33

5. KLÍČ ke kontrolním otázkám /34

5.1. Apelativa /34

5.1.1. Apelativa – maskulina /34

5.1.2. Apelativa – feminina /37

5.1.3. Apelativa – neutra /38

5.2. Propria (vlastní jména) – antroponyma (vlastní jména „lidská“) /39

5.3. Systém slovesných tvarů (syntetických) /40

6. KLÍČ ke cvičením /41

6.1. Apelativa /41

6.1.1. Apelativa - maskulina /41

6.1.2. Apelativa - feminina /42

6.1.3. Apelativa - neutra /44

6.1.4. Souhrnné cvičení /47

6.2. Propria - antroponyma /49

6.2.1. Domácí jména a příjmení /49

6.2.2. Cizí jména a příjmení /50

6.3. Slovesa /51

6.3.1. Konjugační typy /51

6.3.2. Obtížnější slovesné tvary - přechodníky (transgresivy) /53

7. Literatura /55

1. O PRAKTICKÝCH CVIČENÍCH ...

Předkládaný první díl zamýšlených dvojdílných skript je určen především posluchačům studijního oboru Česká filologie se zaměřením na editorskou práci ve sdělovacích prostředcích, ale i ostatním případným zájemcům. Je koncipován jako studijní, ale i praktická příručka pro ty, již se ve své praxi hodlají věnovat práci jazykového redaktora v (nejen) tištěných médiích.

Příkladová část i cvičení vycházejí z reálné podoby současné češtiny (excerpta byla většinou pořizena ze současných periodik a z Českého národního korpusu).

Probírané okruhy (v prvním dílu skript):

A) příručky první pomoci

B) jazykový redaktor a tvarosloví,

- skloňování apelativ českého původu,
- skloňování antroponym (českých i přejatých),
- časování sloves (slovesné třídy a vzory),
- tvoření obtížnějších slovesných tvarů – přechodníky,

C) praktická cvičení

- deklinační a konjugační typy,
- dubletní tvary a jejich stylistická hodnota, produktivní typy,
- obtížnější slovesné tvary.

Jednotlivé „teoretické“ oddíly budou obsahovat **KONTROLNÍ OTÁZKY**.

V závěru příručky jsou dva klíče:

Klíč ke kontrolním otázkám a Klíč k praktickým cvičením.

2. PŘÍRUČKY „PRVNÍ POMOCI“

2.1. Jak vybrat „správné“ slovo

Výběrem „správného“ slova je zde míněn výběr, jenž bude odpovídat náležitě komunikační situaci, cíli projevu, ale také potenciálnímu adresátovi, jemuž je text určen.

2.1.1. Nenáležitě užívání slov

► Př. 1: USTANOVUJÍCÍ SCHŮZE

*Je nezbytné posílit soudní systém, *ustanovit institut ombudsmana, zlepšit podmínky ve věznicích a zintenzívnit boj proti korupci.*

**Ustanovující schůze komise životního prostředí se koná tento pátek.*

Tento příklad je typickou ukázkou nenáležitého užívání slov a slovních spojení. Došlo zde totiž k záměně sloves *ustanovovat/ustanovit* X *ustavovat/ustavit* (i k záměně přídavného jména slovesného *ustanovující* X *ustavující*, popř. podstatného jména slovesného *ustanovení* X *ustavení*):

ustanovit = 1. jmenovat/ustanovit ředitele, 2. určit/ustanovit datum schůze
X

ustavit = utvořit, založit (ustavit vládu, stranu, organizaci)

ustanovení = úřední rozhodnutí, právnicky: „část právní normy“

X

ustavení = vytvoření, založení, proto: *ustavující schůze, sněm*

● Správné užití:

Snahy ustavit Moravskoslezský sněm nespějí k ničemu dobrému.

Ve středu měl ustavující schůzi poslanecký klub ČSSD.

X

Porota doporučuje vedení ČT ustanovit mezioborový tým odborníků, který by tento proces dokončil.

2.1.2. Módní výrazy

► Př. 2: ZVÍCI, POHRÍCHU, USTÁT, POLITIKA JE/NEJENÍ O FAKTECH

Jde o výrazy zastaralé, znovu však oživované a módní, ale pro malou znalost leckdy užívané nenáležitě.

ZVÍCI

*žárlivé scény *zvíci Shakespearova Othella*

Výraz *zvíci* však nenese očekávaný význam „na úrovni“, nýbrž „ve velikosti“.

● Správné užití:

jachta zvíci deset stop, jedna česká rodinka zvíci dvanáct členů

POHRÍCHU

*tento úspěch je *pohříchu výsledkem jejich plodné spolupráce*

Výraz *pohříchu* nese ale význam „bohužel, naneštěstí“, ač hodnocení v této větě mělo být jistě pozitivní. Vhodnější je v této souvislosti jiné (rovněž módní) slovo: *povýtce* = „především, zejména“.

● Správné užití:

Zmiňovaly se o mezinárodní dozorčí komisi, která se pohříchu nikdy nedostavila.

USTÁT

*poslanec *ustál skandál, starostka *ustála obě funkce, hospodářství *ustálo liberalizaci cen*

Původní význam (sport. slang): „vybalancovat“, např. *ustát piruetu, ustát skok*. Ve výše uvedených příkladech se užitý výraz však příliš nehodí, neboť se jedná o náhražky jiných sloves: *překonat, zvládnout, obstát* (v něčem), *vyrovnat se* (s něčím) apod. V přeneseném významu lze tento výraz snad užit/užívat (ale ne nadužívat), a to ve smyslu „ustát pozici“:

● Přijatelné užití:

Měl by opravdu uvážit, zda může svou pozici ustát, dodal náměstek.

BÝT O NĚČEM

jeho obhajoba je o dojmech, ne o faktech, výše nemocenského pojištění je o něčem jiném, demokracie není o tom, že si každý může dělat, co chce.

Původní význam této předložkové vazby je „pojednávat o něčem, být příběhem o něčem“ (ve Věstníku už je o tom článek, studijní snímek byl

o dostavníku, který ujíždí pustinou Skalistých hor). Ve větě jeho obhajoba je o dojmech však předestíráme obhajobu jako příběh (tedy ji vlastně odlehčíme, až zamtlujeme, tedy posouváme do domény fikce).

● **Vhodnější výraz:**

zakládá se na, např. vědecká metoda se zakládá na rozlišení a oddělení subjektu a objektu.

2.1.3 Kouzla nechtěného

► **Př. 3: DÍKY POŽÁRU; VJEL, ABY VYJEL**

DÍKY POŽÁRU

Díky požáru přišli o život dva nájemníci. Most se zřítíl díky prasklým nosníkům. Minulý rok jsem si díky tomu nesmyslu málem zlomil prst.

Výraz *díky* je však pozitivní:

Je tam dostatečně vidět díky světlu zdola. Jeho postup byl závatrný - zejména díky jeho čestnosti a vynikajícím schopnostem.

● **Vhodnější výraz:**

vinou, např. Pan O. přišel o život vinou vaší nedbalosti.

Výraz *díky* může být ovšem vyjádřením ironie: *Díky tobě jsem ztratil práci.*

VJEL, ABY VYJEL

Zcela dezorientován vjel do minového pole, aby z něj jen se štěstím vyjel. Bez pokladu se stáhli do San Antonia, aby se už nikdy nevrátili.

Zde se jedná o nepravé věty účelové.

● **Správné užití:**

Podívali se na značku z obou stran, aby zjistili, jestli se nedá objet. Indián zvedl ruce, aby bylo ticho.

2.1.4 Trampoty s „vlastnictvím“

► **Př. 4: svůj**

Hejtman Pavel Dlouhý odvolal ředitele odboru školství Petra Krátkého ze své funkce.

Takto užitě zájmeno *svoůj* ovšem implikuje, že funkce hejtmana byla obsazena dvěma muži, jeden (Dlouhý) však druhého (Krátkého) odvolal.

● **Správné užití:**

Hejtman Pavel Dlouhý odvolal ředitele odboru školství Petra Krátkého z jeho funkce.

Jsou naopak případy, kdy užití zájmena *svůj* může nabýt společensky nežádoucích konotací:

Odešla z kanceláře i s jejím notebookem (X *Odešla z kanceláře i se svým notebookem*).

Do Londýna odcestoval s jeho ženou (X *Do Londýna odcestoval se svou ženou*).

2.1.5 Příručky „první pomoci“

A jak tedy vybrat správné slovo?

Příručkami „první pomoci“ pro hledání správného výrazu mohou být především výkladové slovníky:

- SLOVNÍK SPISOVNÉ ČEŠTINY PRO ŠKOLU A VEŘEJNOST (s Dodatkem Ministerstva školství mládeže a tělovýchovy České republiky), Praha 2005. (tento slovník je příručkou normativní)
- NOVÁ SLOVA V ČEŠTINĚ. SLOVNÍK NEOLOGIZMŮ. Praha 1998.
- NOVÝ AKADEMICKÝ SLOVNÍK CIZÍCH SLOV A – Ž. Praha 2005.

U podkapitoly 2.1.4 je dobré nahlédnout i do některé z mluvnic (viz kap. 2.2.3).

2.2 Jak zacházet se slovem ve větě

Jazyk slouží nejen k pojmenování výseků reality, ale i k vyjadřování vztahů mezi nimi. Uživatel jazyka tedy nejen vybírá správná slova, ale používá tato slova ve větě/větech. Potřebuje tudíž každý jazyk nejen slovník, ale i gramatiku (ať má již gramatika charakter jakýkoliv, a to dle typologických charakteristik jazyka).

2.2.1 Gramatické prohřešky pandemické

► **Př. 5: MÍSTO, FAKTUM; JIRÁSKOVA ULICE; PRÁCE**

známé místa; Hovořil o faktech, které vyhledal v archivu.

Substantiva *místo*, *faktum* jsou středního rodu, zde ve tvaru množného čísla (*místa*, *fakta*). Při nutnosti zachovat shodu v rodu, čísle a pádu jsou náležité tvary ve spisovném jazykovém projevu následující:

● **Náležité tvary:**

známá místa; o faktech, která vyhledal v archivu

v Jiráskově ulici

Adjektivum posesivní typu *Jiráskův, Jiráskova* má skloňování „smíšené“: Celý singulár vyjma instrumentálu a nom./acc. pl. má skloňování jmenné (vzor PÁN, ŽENA, MĚSTO), v ostatních pádech jsou tvary adjektivní deklinace (vzor MLADÝ). Ve spojení *Jiráskova ulice* se posesivní adjektivum skloňuje jako ŽENA – loc. sg: o ŽENĚ.

● Správné tvary:

o *Jiráskově ulici, v Jiráskově ulici*

v dokončovacích pracech, k nuceným pracem

Při restaurátorských pracech byly v interiéru původně románského kostelíka odhaleny dosud neznámé středověké nástěnné malby. Zadní část se schodištěm se po odkopání základů kvůli izolačním pracem v noci na středu zřítla.

Substantivum *práce* se skloňuje jako RŮŽE.

● Správné tvary:

v/při RŮŽÍCH = v/při pracích

k/kvůli RŮŽÍM = k/kvůli pracím

2.2.2 Hyperkorekce (?)

► Příklad 6: ABY JSTE; PŘECHODNÍKY

ABY JSTE

Volte jméno rozvoázně, aby jste i po delším čase soubor s daty našli.

Při mých vcelku nevinných hádkách s manželkou trnul strachy, aby jsme nepřešli do vážnější polohy.

Tvary *aby jsem, aby jsi, aby jsme, aby jste* jsou nenáležitě a vzbuzují dojem „hyperkorektností“, popř. jsou snahou vyhnout se substandardním tvarům *aby sem/abysem*.

● Správné tvary (z hlediska kodifikace):

abych, abys, abychom, abyste

PŘECHODNÍKY

uvažujíc o tom případu dospěl jsem k závěru

Přechodník je tvar, jenž vyjadřuje děj doprovázející základní děj vyjádřený verbem finitem, a proto se „vztahuje“ vždy k podmětu, vyjadřuje s ním shodu v rodu a čísle. Tvar *uvažujíc* je tvar pro fem. a neutra, a tudíž v této větě nenáležitý.

● **Náležitý tvar pro maskulinum:**

uvažuje

Uvažuje o tom případě dospěl jsem k závěru.

X

Jitka zašívala otřepený lem černých trenek uvažujíc, jak uzurpovat koupelnu pro dnešní praní.

2.2.3 Příručky „první pomoci“

Příručkami „první pomoci“ (nejen) pro tyto případy jsou:

- HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A.: STRUČNÁ MLUVNICE ČESKÁ. Praha 1996.
- PŘÍRUČNÍ MLUVNICE ČEŠTINY. Praha 1995.
- HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A.: ČESKÁ MLUVNICE. Praha 1981. (tato mluvnice je příručkou noremní)

2.3 Jak psát správně slova (a jejich tvary), jak psát správně věty

Pravopis je v českém prostředí často „zástupcem“ přirozeného jazyka, metonymicky (část stojí za celek) přímo jeho reprezentantem. Je uznávanou společenskou konvencí, jeho znalost je odměňována, nedodržování naopak sankcionováno. Bohužel i pro některé učitele českého jazyka je znalost ortografické normy nejdůležitějším ukazatelem ovládnutí spisovného jazyka (srov. i ukázkové testy přijímacích zkoušek na střední školy publikované v denním tisku). Pravopis se tak stává mnohdy záležitostí prestižní, jeho nedostatečné osvojení vede k diskvalifikaci ve škole, na pracovišti, ve společnosti. V tomto ohledu se pak stává „prestižní“ i pozice jazykového redaktora.

2.3.1 Co nového v „nových“ Pravidlech českého pravopisu

Poslední reforma pravopisu proběhla v r. 1993 (poslední úpravy předtím jsou z r. 1958). Nejdůležitější změny jsou následující:

2.3.1.1 Opozice velkého a malého písmena

Jak známo, má opozice velkého a malého písmena funkci rozlišovací. K jisté změně došlo u psaní vlastních jmen místních (toponym). První slovo za slovem obecným se píše velkým písmenem: *nábřeží Bratří Čapků*.

Je-li oním prvním slovem předložka, pak velkým písmenem se píše i první slovo za předložkou: *ulice U Kovárny, sídliště Na Vyhliďce, galerie U Hybernů, vinárna U Sudu*.

Víceslovné názvy městských sídlišť se píše stejně jako souslovná vlastní jména obydlených míst a jejich částí: *Hradec Králové, Malá Strana*,

stejně tedy i městská sídliště: *Nová Ulice, Jižní Svahy*.

2.3.1.2 Konkurence různých grafických soustav

Jde o tzv. psaní přejatých slov: podstatou změn jsou posuny ve výslovnosti a snaha pokračovat v kodifikační praxi Pražského lingvistického kroužku: psaní přejatých slov by nemělo mít odlišnou pravopisnou soustavu od slov domácích: *gymnázium, univerzita, filozofie*, nemělo by se lišit od výslovnosti v nepřímých pádech: *kurz, impulz*.

Délka samohlásek se označuje obvykle tam, kde se objevuje ve výslovnosti bez kolísání: *plénium, schéma, téma, emblém*.

Tam, kde dochází ke kolísání, píše se slova bez čárky: *archív, definitíva, galerie, sezona, balkon*.

Jak známo, k těmto pravidlům byl Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy vydán (r. 1994) „Dodatek ke školnímu vydání Pravidel českého pravopisu z roku 1993“, jenž upozorňuje na to, že psaní „s“ ve slovech, ve kterých pravidla uvádějí jen „z“, je rovněž správné, ovšem psaní se z je stylově neutrální: *gymnázium - gymnasium, filozofie - filosofie, muzeum - museum, poezie - poesie*.

Dvojice *konkurz - konkurs, impulz - impuls, reverz - revers* jsou pak stylově rovnocenné.

Stejně dubletní pravidlo platí i pro psaní krátké/dlouhé samohlásky: *archív - archívo, pasívum - pasívo, leukémie - leukémie, milion - milión*.

2.3.2 Co zmůže malá (interpunkční) čárka

► Př. 7:

Celé město sleduje s pohoršením, jak doktor XY chodí na přelíčení se symbolem této organizace *na klopě a ptá* se, kdy budou konečně předvoláni starosta a ředitel nemocnice.

Co způsobila chybějící interpunkční čárka? Dotyčný doktor chodí na přelíčení a ptá se na předvolání starosty a ředitele, a tím má být město pohoršeno. Ale na to, kdy konečně budou předvolání starosta a ředitel, se ptá pohoršené město!

2.3.3 Příručky „první pomoci“

Jako příručky „první pomoci“ mohou pomoci tyto publikace (současné noremní příručky):

- PRAVIDLA ČESKÉHO PRAVOPISU. Školní vydání. Praha 1993: Pansofia.
- PRAVIDLA ČESKÉHO PRAVOPISU. Praha 1993: Academia.
- SLOVNÍK SPISOVNÉ ČEŠTINY PRO ŠKOLU A VEŘEJNOST. Praha 2005.
- NOVÝ AKADEMICKÝ SLOVNÍK CIZÍCH SLOV A - Ž. Praha 2005.

2.4 Norma a kodifikace vs. úzus

Jako vzorek „skutečného“ jazyka může posloužit Český národní korpus. Jde o souhrnné označení pro soustavu několika elektronicky zpracovaných jazykových korpusů, jež jsou výsledkem rozsáhlého, státem financovaného vědeckého projektu, mapujícího a monitorujícího různé podoby českého jazyka. Jádrem je korpus současného jazyka SYN2000 (SYN2005), jenž obsahuje asi 100 mil. slovních tvarů z novinových a časopiseckých textů od r. 1990, textů krásné literatury od r. 1945 a textů v současnosti čtených autorů, kteří se narodili po r. 1880, a odborných textů, jež vznikly po r. 1990.

Každý text je opatřen zákl. bibliografickými údaji (autor, žánr, rok vydání), každé slovo/slovní tvar poskytuje základní mluvnické informace (slovní druh, pád) a informaci, jak vypadá základní tvar: 1. pád, infinitiv. Je tedy možno provádět vyhledávání podle konkrétního slovního tvaru i podle tvaru základního, a navíc pozorovat použití daného slova/slovního tvaru v konkrétním textu.

► Př. 8: HOSPICE, NEBO HOSPICU?

Slovník spisovného jazyka českého (SSJČ) uvádí toto slovo jako zastaralé, s významem „útulek pro pocestné“ nebo „hospitál - ústav pro nemocné a přestárlé“. Jde o maskulinum, gen. sg. *hospice*. Akademický slovník cizích slov již slovo zná v dnešním užití, gen. sg. rovněž *hospice*. Vyhledávač ČNK (korpus Synek) však všechna užití v gen. sg. vykazuje jako *hospicu*: *Výstavba hospicu byla zahájena v Červeném Kostelci. Filozofii hospicu je pomáhat umírajícímu*. Rovněž dat. sg. ukazuje na tvrdé skloňování: *Centrum domácí péče je stupínek k hospicu*. Úzus se tedy může lišit od kodifikace.

3 JAZYKOVÝ REDAKTOR A TVAROSLOVÍ

3.1 Skloňování podstatných jmen (deklinace substantiv)

Skloňovací typy podstatných jmen jsou vázány na **jmenný rod**. Každé substantivum se tedy zařazuje k určitému deklinačnímu typu na základě rodové příslušnosti (ta se projevuje na jeho formě). Jmenný rod je u podstatných jmen kategorie nezávislá, „odrazová“.

3.1.1 Apelativa (podstatná jména obecná)

3.1.1.1 Apelativa – maskulina (obecná podstatná jména rodu mužského)

U maskulin je součástí rodového principu i gramatická kategorie **životnosti**. O zařazení do deklinačního typu spolurozhoduje rovněž fonologická hodnota finály (tj. poslední hlásky tvarotvorného základu) – odtud „**měkký**“ a „**tvrdý**“ typ skloňování.

Přehled deklinačních typů:

3.1.1.1.1 Maskulina životná

typ	-Ø	-Ø	-a	-e
vzor	PÁN	MUŽ	PŘEDSEDA	SOUDECE
nom. sg.	<i>pán</i>	<i>muž</i>	<i>předseda</i>	<i>soudce</i>
gen. sg.	<i>pána</i>	<i>muže</i>	<i>předsedy</i>	<i>soudce</i>
nom. pl.	<i>páni, pánové</i> <i>(občané)</i>	<i>muži, mužové</i> <i>(obyvatelé)</i>	<i>předsedové</i>	<i>soudci</i>

3.1.1.1.2 Maskulina neživotná

typ	-Ø	-Ø
vzor	HRAD (JAZYK)	STROJ
nom. sg.	<i>hrad (jazyk)</i>	<i>stroj</i>
gen. sg.	<i>hradu (jazyku/a)</i>	<i>stroje</i>
nom. pl.	<i>hrady</i>	<i>stroje</i>

3.1.1.1.3 Kontrolní otázky

- 1) Ve kterých pádech mají životná maskulina dvojí koncovku?
Která koncovka je považována za základní?
- 2) Ve kterých pádech mají neživotná maskulina dvojí koncovku?
Která koncovka je považována za základní?
- 3) Jak se skloňují maskulina s finálou *-l, -z*?
- 4) *...a nezištal kámen na kameně...*
(Jak se skloňují substantiva „typu“ *kámen*?)
- 5) *Čekají nás krásní dnové?* (Jak se skloňuje *den*?)
- 6) *4 lokte plátna* (Jak se skloňuje *loket*?)
- 7) *Sjel do doliny s koni, nebo s koňmi?* (Jak se skloňuje *kůň*?)
- 8) Jakého rodu jsou *lidi*?
- 9) *Podlehli naši fotbalisté tlaku hostí, nebo hostů?* (Jak se skloňuje *host*?)
- 10) Pro které pády vůbec potřebujeme vzory *PŘEDSEDA* a *SOUDECE*?
- 11) Co mají *hrabě* a *kníže* společného s *KUŘETEM*? Co nemají?
- 12) Jak se skloňuje *krejčí*, když není „v tabulce“?
- 13) Taky máte rádi pohádky *bratří* Grimmů a filmy *bratrů* Coenových?
(Jak se skloňuje *bratr* v plurálu?)
- 14) *Jeden z kněžíů*, nebo *jeden z kněží*?
- 15) Je *hajný* adjektivum? (Jak se skloňuje?)
- 16) Existuje (u maskulin) gen. pl. bez koncovky?

3.1.1.2 Apelativa – feminina (obecná podstatná jména rodu ženského)

Feminina se dělí do deklinačních typů podle povahy koncovky v základním tvaru, tj. v nom. sg.: ta je buď samohlásková (-a, nebo -e), nebo nulová (Ø). V typu s nulovou koncovkou pak nastupuje ještě další kritérium, a to tzv. opěrný tvar, tj. gen. sg. (-e, nebo -i). Dělení podle opěrného tvaru však není zcela jednoznačné, protože oba typy se vzájemně prolínají, a to většinou ve směru k typu s gen. sg. na -e. Typ s gen. sg. na -i je vývojově starší, před zánikem ho chrání především produktivní slovtvorná přípona -ost(Ø) (*rychlost, porodnost*).

Přehled deklinačních typů

typ	-a	-e	-Ø	-Ø
vzor	ŽENA	RŮŽE	PÍSEŇ	KOST
nom. sg.	<i>žena</i>	<i>růže</i>	<i>píseň</i>	<i>kost</i>
gen. sg.	<i>ženy</i>	<i>růže</i>	<i>písně</i>	<i>kosti</i>
nom. pl.	<i>ženy</i>	<i>růže</i>	<i>písně</i>	<i>kosti</i>

3.1.1.2.1 Kontrolní otázky

- 1) Ve kterých pádech se liší deklinační typy RŮŽE a PÍSEŇ?
- 2) Ve kterých pádech se liší deklinační typy PÍSEŇ a KOST?
- 3) Existuje „pevné jádro“ typu KOST?
- 4) *Rozhazovala marnotratně otepi paprsků ze svých vlasů. Kochala se jeho odpověďmi? Ve stepi prý chová stádo ušlechtilých koní. A v té podivné směsi... lze snad najít cosi společného?*
- 5) *Bratři plenili španělské lodě/blíží se francouzské lodi.* (Jak se skloňuje *lod'*?)
- 6) Může být deklinační typ RŮŽE v gen. pl. bez koncovky?
- 7) *Provázal ho poplašný křik hus, nebo husí?* (Jak se skloňuje *husa*?)
- 8) *Čeho si všiml u dcery: kdo je podoben jeho dceři* (Jak se skloňuje *dcera*?)
- 9) *Zmizela ve dveřích, nebo couvla dveřmi ven?* (Jak se skloňují *dveře*?)

3.1.1.3 Apelativa – neutra (obecná podstatná jména rodu středního)

Kritériem pro dělení neuter do deklinačních typů je koncovka v nom. sg. Ta je trojí: *-o* (typ *MĚSTO*), *-e* (typ *MOŘE*), *-í* (typ *STAVENÍ*). K nim se řadí ještě tzv. smíšený typ *KUŘE*, který v sg. rozšiřuje svůj tvarotvorný základ o kmenotvornou příponu *-et-* a koncovky má jako typ *MOŘE*, v pl. je jeho tvarotvorný základ rozšířen o kmenotvornou příponu *-at-*, koncovky jsou však dle typu *MĚSTO*.

Přehled deklinačních typů

typ	-o	-e	-e (-et-/-at-)	-í
vzor	MĚSTO	MOŘE	KUŘE	STAVENÍ
nom. sg.	<i>město</i>	<i>moře</i>	<i>kuře</i>	<i>stavení</i>
gen. sg.	<i>města</i>	<i>moře</i>	<i>kuřete</i>	<i>stavení</i>
nom. pl.	<i>města</i>	<i>moře</i>	<i>kuřata</i>	<i>stavení</i>

3.1.1.3.1 Kontrolní otázky

- 1) Kolik různých tvarů má deklinační typ *STAVENÍ*?
- 2) Který pád má tři různé tvary?
- 3) Která substantiva deklinačního typu *MOŘE* mají v gen. pl. nulovou koncovku?
- 4) Je *nebe* i v pl. *modré jako MOŘE*?
- 5) Skloňují se podle typu *KUŘE* jen mlád'ata?
- 6) Skloňují se podle *KUŘETE* i lidská mlád'ata?
- 7) *Za vším hledej ŽENU!!! (???)*

3.1.2 Propria (vlastní jména) – antroponyma (vlastní jména „lidská“)

Skloňování antroponym (vlastních jmen jednotlivých lidí, popř. lidských skupin) vychází z apelativního substantivního systému českého jazyka, tj. vlastní jména se skloňují v souladu se svým zakončením podle jednotlivých apelativních deklinačních typů. Využívány jsou následující deklinační typy (vedle typů substantivních i typy adjektivní, popř. zájmenné):

Antroponyma maskulina:

PÁN / MUŽ / PŘESEDÁ / SOUDCE

Antroponyma feminina:

ŽENA / RŮŽE

Adjektivní deklinace:

MLADÝ / JARNÍ / MLADÁ / JARNÍ

PŘÍKLADY – antroponyma domácí:

PÁN gen. = acc. Michal (Michala), Dvořák (Dvořáka)

MUŽ gen. = acc. Tomáš (Tomáše), Beneš (Beneše)

PŘESEDÁ gen., acc. Ota (Oty, Otu), Hora (Hory, Horu)

SOUDCE gen. = acc. Srdce (Srdce)

ŽENA gen., acc. Eva (Evy, Evu)

RŮŽE gen., acc. Libuše (Libuše, Libuši)

MLADÝ gen. = acc. Nový (Nového)

MLADÁ gen., acc. Černá (Černé, Černou), Vlková (Vlkové, Vlkovou)

JARNÍ gen. = acc. Jiří (Jiřího), Hořejší (Hořejšího)

JARNÍ gen. = acc. Máří (Máří), Dolejší (Dolejší)

PŘÍKLADY – antroponyma cizí:

PÁN gen. = acc. Manuel (Manuela), Platon (Platona), Balzac (Balzaca/Balzaka), Marco Polo (Marca/Marka Pola), Michelangelo (Michelangela), Dante (Danta/Danteho), Nehru (Nehrúa), Papandreu (Papandrea), Ronaldo (Ronalda)

MUŽ gen. = acc. Georg Bush (George Bushe), Lesage (Lesage), Tadeusz (Tadeusze)

PŘESEDÁ gen., acc. Glinka (Glinky, Glinku), Lorca (Lorcy/Lorky, Lorců/Lorku), Mantegna (Mantegni, Mantegnu), Borgia (Borgii, Borgiu)

SOUDCE gen. = acc. Nietzsche (Nietzsche/Nietzscheho), Veronese (Veronese/Veroneseho)

ŽENA gen., acc. Nicoletta (Nicoletty, Nicolettu), Indira (Indíry, Indíru), Médea (Médey, Médeu), Andrea (Andrey/Andreji, Andreu), Mathilde (Mathildy/neskl.)

RŮŽE	gen., acc.	<i>Xenie (Xenie, Xenii), Beatrice (Beatrice, Beatrici), Gloria (Glorie, Glorii), Pelagija (Pelagije, Pelagiji)</i>
MLADÝ	gen. = acc.	<i>Tolstoj (Tolstého), Słowacki (Słowackého)</i>
MLADÁ	gen., acc.	<i>Krupská (Krupské, Krupskou)</i>
JARNÍ	gen. = acc.	<i>Golubničij (Golubničiho)</i>
JARNÍ	gen., acc.	<i>Ramzí (Ramzí)</i>

Zájmenné (pronominální) koncovky:

Luigi (Luigiho), Verdi (Verdiho), Paganini (Paganiniho), Goethe (Goetheho/Goetha), Croce (Croceho/Croce)

3.1.2.1 Kontrolní otázky

- 1) Jak se chovají „apelativní“ vlastní jména? Ponechávají si gramatický rod (*Smetana, Máslo*) a životnost (*Suk, Hrách, Mráz*)?
- 2) Jak se chovají „apelativní“ vlastní jména ve voc. sg.? Lze oslovit *pana Vrabce: pane Vrabče!* ?
- 3) *Hrad krále Herodesa, nebo Heroda?*
- 4) Píšou, že zatkli *Heina*. Ale koho to vlastně zatkli?
- 5) *Dostal příhrávkou od Nagyho a...* Jde však o slovenského hokejistu!
- 6) *Vyloučili známého rváče McSorleye...* (hráče NHL)
- 7) *Četl jsi Dymu? Ten jeho román o třech mušketýrech?*
- 8) Kdy není třeba skloňovat rodné jméno?
- 9) Kdy není třeba skloňovat příjmení?
- 10) Jak se (ne)skloňují jména po *di, de, da, von, van*?
- 11) Co si počít s jednoslabičnými orientálními jmény?

3.2 Časování sloves (konjugace)

Základní tvarovou soustavou českých sloves jsou tvary jednoduché (syn-
tetické). Tvary složené (analytické) představují jejich „nástavbu“ a tvoří se
(více méně volným) syntaktickým spojením některého tvaru syntetického
slovesa významového s tvarem pomocného slovesa *být*.

3.2.1 Systém slovesných tvarů (syntetických)

Doplňte do tabulky příslušné tvary sloves vidového páru

(řešení: viz Klíč ke kontrolním otázkám):

SKRÝT – SKRÝVAT

Pozn.: Popisy slovesné flexe v českých mluvnicích obvykle budují na tzv. dvoukmenovosti slovesa, rozlišují se kmen přítomný (přezentní) a kmen minulý (infinitivní).

1) přezentní kmen

A) tvary určité (VF)

- indikativ přezenta:

- imperativ:

B) tvary neurčité

- přechodník přítomný (transgresiv pro současnost):

- (adjektivizovaný transgresiv pro současnost):

- přechodník budoucí (transgresiv pro předčasnost v budoucnosti):

2) infinitivní kmen

A) tvary neurčité

- l-ové přičestí:

- n/t-ové přičestí:

- (adjektivizovaná přičestí):

- (substantivum verbální):

- přechodník minulý (transgresiv pro předčasnost v minulosti):

- (adjektivizovaný transgresiv pro předčasnost v minulosti):

- infinitiv:

3.2.2 Slovesné třídy a vzory

Flexe českých sloves je budována na tzv. kmenovém principu (na rozdíl od flexe substantiv), a proto tvarotvorný formant českých sloves VŽDY obsahuje **kmenotvornou příponu (téma)** jako jakýsi „intersegment“ s funkcí konstrukční. Konjugační typy se dělí do tzv. slovesných tříd (dle kmenotvorné přípony přítomného kmene – přezentní téma) a uvnitř tříd do vzorů (dle kmenotvorné třídy kmene minulého – infinitivní téma).

Přehled slovesných tříd a vzorů

I. třída

zakončení na „-e“

A) NESE – <i>nesl, nést</i>	Ø infinitivní téma
Aa) PEČE – <i>pekl, péct</i>	Ø infinitivní téma, tvarotvorný základ na k, h
B) BERE – <i>bral, brát</i>	-a
Ba) MAŽE – <i>mazal, mazat</i>	-a, alternace finály tvarotvorného základu
C) UMŘE (TŘE) – <i>umřel, umřít</i>	-e

II. třída

zakončení na „-n-e“ („-m-e“)

A) TISKNE – <i>tiskl/tisknul, tisknout</i>	Ø/nu, tvarotvorný základ na kons.
B) MINE – <i>minul, minout</i>	-nu, tvarotvorný základ na vokál nebo na r, l
C) ZAČNE – <i>začal, začít</i>	-a/nu
Ca) ZAJME – <i>zajal, zajmout</i>	-a/mu

III. třída

zakončení na „-j-e“ („-uj-e“)

A) KRYJE – <i>kryl, krýt</i>	Ø infinitivní téma
B) KUPUJE – <i>kupoval, kupovat</i>	-ova

IV. třída

zakončení na „-í“

A) PROSÍ – <i>prosil, prosit</i>	-i
Ba) TRPÍ – <i>trpěl, trpět</i>	-ě/e (3pl. <i>trpí</i> , imp. <i>trp</i> , trans. <i>trpě</i>)
Bb) SÁZÍ – <i>sázal, sázet</i>	-ě/e (3pl. <i>sází/sázejí</i> , imp. <i>sázej</i> , trans. <i>sázeje</i>)

V. třída

zakončení na „-á“

DĚLÁ – <i>dělal, dělat</i>	-a

3.2.3 Obtížnější slovesné tvary

3.2.3.1 Přechodníky (transgresivy)

Z hlediska komunikačního cíle vyjadřují přechodníky druhotné slovesné významy (z hlediska syntaktické funkce jsou okolnostním určením děje verba finita). Jejich úkolem je tedy hierarchizace dějů:

- A) *Naslouchajíc jeho slovům klopila zrak.*
 X
Naslouchala jeho zrakům klopíc zrak.

- B) **Vyslechnuvši** jeho slova, sklopila zrak.
X
Sklopivši zrak, naslouchala jeho slovům.
- C) **Vyslechnouc** jeho slova, sklopí zrak.
X
Sklopíc zrak, bude naslouchat jeho slovům.

3.2.3.1.1 Přechodník přítomný (přechodník pro současnost)

Tvoří se od kmene přítomného (přezentního) nedokonavých sloves (imperfektiv), a to formanty:

- a) *-a, ouc-Ø, ouc-e* (3pl. má koncovku *-ou*): *nesa, nesouc, nesouce*,
b) *-e, íc-Ø, íc-e* (3pl. má koncovku *-í*, popř. *-ou/-í*): *prose, prosíc, prosíce / kryje, kryjíc, kryjíce*.

Použití: viz př. A.

3.2.3.1.2 Přechodník minulý (přechodník pro předčasnost v minulosti)

Tvoří se od kmene minulého (infinitivního) dokonavých sloves (perfektiv), a to formanty:

- a) *-Ø, š-i, š-e* (končí-li kmen na souhlásku): *vynes, vynesši, vynesše*,
b) *-v, vš-i, vš-e* (končí kmen na samohlásku): *uprosív, uprosívši, uprosívše*.

Použití: viz př. B.

3.2.3.1.3 Přechodník budoucí (přechodník pro předčasnost v budoucnosti)

Tvoří se od kmene přítomného dokonavých sloves formanty přechodníku přítomného:

- a) *vynesa, vynesouc, vynesouce*,
b) *uproše, uprosíc, uprosíce*.

Použití: viz př. C.

4 CVIČENÍ

4.1 Apelativa

4.1.1 Apelativa – maskulina

a) Utvořte náležitý tvar substantiva (je-li to možné, i tvar dubletní):

<i>změny v (jazyk)</i>	<i>mluvili o (hrad)</i>
<i>o anglickém (jazyk)</i>	<i>vyprávěl o velkém (mraz)</i>
<i>prázdniny na (venkov)</i>	<i>práce na (dvůr)</i>
<i>výlov na největším (rybník)</i>	<i>v bývalém objektu (kravín)</i>
<i>natáhl se na (mech)</i>	<i>stále mluvil o té zradě, tj. o (Mnichov)</i>
<i>v jejich (byt)</i>	<i>v daňovém (předpis)</i>
<i>po leteckém (nálet)</i>	<i>při (průjezd) městem</i>
<i>v lážeňském (trojúhelník)</i>	<i>stál v (průjezd) domu</i>
<i>nechal čepici na (stůl)</i>	<i>jeho úsilí po (čas) kleslo</i>
<i>knihovna v (klášter)</i>	<i>je na (čas), abych to přiznal</i>
<i>vstoupil do (klášter)</i>	<i>zmínil se o tom v (referát)</i>
<i>schoval se ve (sklep)</i>	<i>napsáno na (papír)</i>
<i>zalezl do (sklep)</i>	<i>dobře klouže po (papír)</i>
<i>seděla s rukama v (klín)</i>	<i>nebe na (východ) má barvu jablek</i>
<i>spustila ruce do (klín)</i>	<i>pokračoval ve (výklad) právních pojmů</i>
<i>obrousit do plochého (klín)</i>	<i>ve (výklad) obchodního domu</i>
<i>sídlo na (hrad)</i>	

b) gen. sg. (i tvary dubletní):

budík, chmel, holubník, plevel, popel, kalich, tmel, kužel, prostředek, kotel, uhel, zřetel, topol, cíl, hřeben, bochník, kout, den, františek

c) aplikace ortografická – doplňte i/y (uved'te případné varianty):

<i>cesta vedla nedohlednými močál...</i>	<i>skladiště naplněné pytl... cementu</i>
<i>mezi skalními útes...</i>	<i>čtyřválcce s vačkovými hřídel...</i>
<i>pod himalájskými vrchol...</i>	<i>stáhnout pevnými provaz...</i>
<i>coičili s bílými kužel...</i>	<i>torby svázané narychlo motouz...</i>
<i>setkali se s Ital... i Francouz...</i>	<i>zvíře s ostrými kl...</i>
<i>cesta za pochybnými cíl...</i>	<i>záhony zarostly divokými plevel...</i>
<i>dlaně poseté krvavými mozol...</i>	<i>kývají magickými stool... kapradin</i>
<i>s mandel... se už o žních nesetkáte</i>	<i>dohoda se stávkokaz...</i>
<i>cesta lemovaná topol...</i>	

4.1.2 Apelativa – feminina

a) Utvořte náležitý tvar substantiva (je-li to možné, i tvar dubletní):

<i>nebem táhlo hejno (kachna)</i>	<i>růst reálných (mzda)</i>
<i>volání divokých (husa)</i>	<i>domeček z hracích (karta)</i>
<i>málo zdravotních (sestra)</i>	<i>mísa čerstvých (buchta)</i>
<i>s blokem plným (kresba)</i>	<i>zeptejte se zvědavých (tetka)</i>
<i>série drobných (malba)</i>	<i>v okolí očních (bulva)</i>
<i>úvěry tuzemských (banka)</i>	<i>odchod modrých (přílba)</i>
<i>výsledek svobodných (volby)</i>	<i>podstata těchto (hra)</i>
<i>ve stínu karnevalových (lampa)</i>	<i>budování mocenských (bašta)</i>
<i>výrobce hovězích (konzerva)</i>	<i>měl po těle plno (jízva)</i>
<i>to se týká faktických (pravda)</i>	<i>pocházeli většinou z bohatých (rychta)</i>
<i>obnova starých (freska)</i>	<i>hudba zněla z obou (kruchta)</i>

b) Utvořte náležitý tvar substantiva (je-li to možné, i tvar dubletní):

<i>usedli do dřevěných (lavice)</i>	<i>soubor binárních (číslice)</i>
<i>dárek od starších (sestřenice)</i>	<i>včetně genetických (dispozice)</i>
<i>jedna z nejtěžších (dvoře) jeho života</i>	<i>výhody dlouhodobých (investice)</i>
<i>několik desítek (učebnice)</i>	<i>bez cyklistických (rukavice)</i>
<i>kult pohanských (bohyně)</i>	<i>mnoho podobných (edice)</i>
<i>svědectví podala jedna z (úřednice)</i>	<i>vyšli z krámu do úzkých (ulice)</i>
<i>náruč vyžehlených (košile)</i>	<i>přijali sedm (rezoluce)</i>
<i>vlastnictví plynových (pistole)</i>	<i>nedostatek státních (dotace)</i>
<i>cinkot křišťálových (sklenice)</i>	<i>z těchto (konstelace) lze číst prudkost a vášnivost</i>
<i>určující proek barevných (kompozice)</i>	<i>výsledky našich (sportovkyně)</i>
<i>zamiloval se do jedné z (žákyně)</i>	<i>vybavení moderních (kuchyně)</i>
<i>světlo oltářních (svíce)</i>	<i>s pomocí obou (hospodyně)</i>
<i>včetně sobot a nudných (neděle)</i>	<i>jedna ze (zástupkyně) slabého pohlaví</i>
<i>za šest (neděle) byla svatba</i>	<i>nálezy z nedalekých (jeskyně)</i>
<i>stálo tam pět (díže)</i>	<i>ukázka vývojových (série)</i>
<i>několik (apozice)</i>	

c) Utvořte požadované tvary (i tvary dubletní):

<i>síť (gen. sg.)</i>	<i>moc (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.)</i>
<i>stěžež (gen. sg.)</i>	<i>choť (fem.) (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.)</i>
<i>směš (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.)</i>	<i>hůl (gen. sg.)</i>
<i>dlaň (gen. sg.)</i>	<i>pečef (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.)</i>
<i>dřeň (gen. sg.)</i>	<i>závěř (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.)</i>
<i>pouť (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.)</i>	<i>pec (gen. sg.)</i>
<i>neduť (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.)</i>	<i>mýsl (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.)</i>
<i>součást (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.)</i>	<i>labuť (gen. sg.)</i>
<i>vlast (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.)</i>	<i>plst (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.)</i>

<i>koupel</i> (gen. sg.)	<i>rez</i> (fem.) (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.)
<i>paměť</i> (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.)	<i>splet'</i> (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.)
<i>skříň</i> (gen. sg.)	<i>půlnoc</i> (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.)
<i>obec</i> (gen. sg.)	<i>pěst</i> (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.)
<i>žerď</i> (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.)	<i>klec</i> (gen. sg.)

d) Utvořte náležitý tvar substantiva (je-li to možné, i tvar dubletní):

<i>infekce v obou (plíce)</i>	<i>kaše ze ztvrdlých (jáhla)</i>
<i>transplantace obou (plíce)</i>	<i>lesy plné (houba)</i>
<i>několik druhů okrasných (tráva)</i>	<i>slyšel včely v rozkvetlých (lípa)</i>
<i>prodíral se vysokou (tráva)</i>	<i>skupina mohutných (lípa)</i>
<i>nad divokými (tráva) letěly šípky</i>	<i>s násadami motyk a (hrábě)</i>
<i>galerie Pod Kamennou (žába)</i>	<i>motyku postav do kouta k těm (hrábě)</i>
<i>do velikých (mísa)</i>	<i>vođa se (šťáva)</i>
<i>nad oválnou (mísa)</i>	<i>pach žaludečních (šťáva)</i>

4.1.3 Apelativa – neutra

a) Utvořte náležitý tvar substantiva (je-li to možné, i tvar dubletní):

Na svatého Jána otvírá se k (léto) brána.
Podle lékařských poznatků mají lidé po (léto) vyšší plodnost než o zimě.
předváděla na (molo) šaty
zdál se mi sen o (auto)
díplom v červeném (pouzdro)
letos na (jaro)
hned po (jaro) začali zřizovat záhonky
škraloup na (mléko)

b) Utvořte náležitý tvar substantiva (je-li to možné, i tvar dubletní):

<i>ve venkovských (městečko)</i>	<i>stůl na malých (kolečko)</i>
<i>po dlouhých (sucho) byly vyčer-</i>	<i>na těchto (lůžko)</i>
<i>pány zásoby vody</i>	<i>na drahocenných (roucho)</i>
<i>ležel na (nosítka)</i>	<i>o granátových (jablko)</i>
<i>na malých (políčko)</i>	<i>v něžných (klubíčko) vlny</i>
<i>pohádka o rozpustilých (štěňátko)</i>	<i>stáli na rezavých (stupátko)</i>
<i>příběh o bezmocných (koťátko)</i>	<i>v luxusních (letovisko)</i>

c) Utvořte náležitý tvar substantiva (je-li to možné, i tvar dubletní):

dospěli k (jádro) věci
zatlačte mírně lokty, aniž se nahr-
bíte v (bedra)
blýská se nahými (bedra) v ryša-
vém palachu

po těch (léta) si už nepamatuji
dovedl ho zpátky k (orátka)
vyšli malými (dvoírka)
trpí těžkou chorobou (játra)
zavolal na ni z (bradla)

d) Utvořte náležitý tvar substantiva (je-li to možné, i tvar dubletní):

se sevřeným (srdce)
to zahřeje u (srdce)
v samém (srdce) Texasu
a to naplnilo Čechy (hoře) chro-
nickým
světlo večerního (nebe)
(nebe) zůstala zatažena
košíky s (ovoce)
slzy radosti mu stékaly po (líce)
jak z divokých (vejce)
vyfoukl jsem z (vejce) žlutek
leželi na svých (lože)
seděla s (kotě) na klíně
pohádka O pěti (kotě)

přispěchala na pomoc trpícímu (zvíře)
historie o (kníže) známých i neznámých
pro ta (hrabě) v zelených kloboučcích
králové a říšská (kníže)
upéct dvě (sele)
jeho forma se stala uctívaným (tele)
štěstí jezdí po světě na (prase) s rolničkama
těmto (prase) již nákaza nehrozí
zapovídal se s hezkým (děvoče)
(mládě) se vylíhla během noci
domnívá se, že východní Evropu lze
považovat za poslušné (nedochůdče)
co s takovým (nedochůdče)

e) Utvořte náležitý tvar substantiva (je-li to možné, i tvar dubletní):

odvojet přízi z (vřeteno)
prudec ho udeřil do (temeno)
tržná rána na (temeno) hlavy
(semeno) už budou zralá
tvorba mužského (semeno)
chovala v sobě (símě) jeho tragédie

křehkost psího (plemeno)
tíha posvátného (břemeno)
nesl (břímě) zlých časů
zakloňte hlavu k (rameno)
vysoko na levém (rameno) měl bílou skornu
přijala nabídnuté (rámě) velvoyslance

f) Utvořte náležitý tvar substantiva (je-li to možné, i tvar dubletní):

jedno z největších (ložisko)
do některých (ohnisko) znečištění
kolem zimních (středisko)
uprostřed židovských (sídliště)
obcházel pražská (sídliště)
bláto vyschlých (řečiště)
průvoz místních (koupaliště)

zřízení vysokoškolských (učiliště)
v odborných (učiliště)
lány obilních (strniště)
rekonstrukce provozovaných (ohniště)
detonace z vojenských (cvičiště)
kvalita veřejných (hrřiště)

4.1.4 Souhrnné cvičení

Určete deklinační TYP a VZOR, utvořte požadované tvary:

př. *ras* (nom. pl.) = dekl. typ: mask. život. - Ø (nom. sg.), -a (gen. sg.),
vzor: *PÁN* (nom. pl. *rasové*)

<i>lamželezo</i> (voc. sg., kongruence)	<i>pantofel</i>
<i>kra</i> (gen. pl.)	<i>zlosyn</i> (voc. sg.)
<i>sluha</i> (loc. pl.)	<i>kel</i>
<i>král</i>	<i>kůň</i> (nom., acc., voc. pl., / gen., dat., loc., instr. pl.)
<i>klouzek</i> (acc. sg.)	<i>řeč</i>
<i>lod'</i> (gen. sg., / dat., loc., instr. pl.)	<i>lidé</i> (nom., voc. pl., / gen., dat., acc., loc., instr. pl.)
<i>penězokaz</i> (instr. pl.)	<i>dvěře</i> (instr. pl.)
<i>šimpanz</i> (instr. pl.)	<i>šťavel</i>
<i>týden</i> (gen., dat., loc. sg.)	<i>lidičky</i> (kongruence)
<i>plaz</i>	<i>práce</i> (dat., loc., instr. pl.)
<i>káča</i> (dat., loc. sg.)	<i>křest</i>
<i>noc</i> (dat., loc., instr. pl.)	<i>kužel</i> (instr. pl.)
<i>korál</i> (nom. pl.)	<i>luka</i> (nom., gen., acc., voc. pl., / dat., loc., instr. pl.)
<i>hrst</i>	<i>pec</i>
<i>tchoř</i>	<i>oblak</i> (nom., acc. pl., gen. pl., loc. pl.)
<i>ryzec</i> (acc. sg., nom. pl.)	<i>nebe</i> (nom. pl.)
<i>všeuměl</i>	<i>peruť</i> (gen. sg., dat., loc., instr. pl.)
<i>paňáca</i> (gen. sg., acc., instr. pl.)	
<i>anděl</i> (voc. sg.)	
<i>věrtel</i>	
<i>mág</i>	
<i>hraboš</i> (nom. pl.)	
<i>kachel</i>	
<i>hranostaj</i>	
<i>nemoc</i> (dat., loc., instr. pl.)	
<i>markrabě</i> (gen./acc. sg., nom., gen. pl., kongruence)	
<i>rukověť</i> (dat., loc., instr. pl.)	
<i>monarcha</i> (loc. pl.)	
<i>šindel</i>	
<i>řída</i>	
<i>dítě</i>	
<i>oběť</i> (dat., loc., instr. pl.)	
<i>úča</i> (dat., loc. sg.)	
<i>strýc</i> (voc. sg.)	
<i>husa</i> (gen. pl.)	
<i>věc</i>	

4.2 Propria – antroponyma

4.2.1 Domáci jména a příjmení

Utvořte gen. sg. (popř. další požadované tvary). Nezapomínejte na tvary dubletní.

<i>Slepica</i>	<i>pan Kočí</i>
<i>Kaše</i> (voc. sg.)	<i>Janů</i>
<i>Martinů</i>	<i>Hrabě</i>
<i>Denisa</i>	<i>Václav Matěj Kramerius</i>
<i>Libuše</i>	<i>Švec</i> (voc. sg.)
<i>Hlinka</i>	<i>Mánes</i>
<i>Mírko</i> (voc. sg.)	<i>Halas</i>
<i>Dítě</i>	<i>Jiří Wolker</i>
<i>Jiljí</i>	<i>pan Hoření</i>
<i>Naďa</i> (dat., loc. sg.)	<i>Mareš</i>
<i>Veselá</i>	<i>Hudec</i>
<i>Nikola</i> (dat. sg.)	<i>Rais</i>
<i>Sádlo</i>	<i>Poupě</i> (dat., instr. sg.)
<i>Zelí</i>	<i>Vilém Mathesius</i>
<i>Holý</i>	<i>Kadlec</i>
<i>Alice</i>	<i>Hlinomaz</i>
<i>Alois</i>	<i>Karas</i>
<i>Felix</i>	<i>Jakubův</i>
<i>Péťa</i>	<i>Skočdopole</i> (dat. sg.)
<i>Boris</i>	<i>Kosmas</i>
<i>Arne</i>	<i>Ámos</i>
<i>René</i>	<i>Purkyně</i>
<i>Aleš</i>	<i>Šerých</i> (dat. sg.)
<i>Vašica</i>	<i>Vepřek</i>
<i>Kužel</i>	<i>Vrabec</i> (voc. sg.)
<i>Machek</i>	<i>Skopec</i> (voc. sg.)
<i>Mráz</i>	

4.2.2 Cizí jména a příjmení

a) Utvořte gen. sg. (popř. další požadované tvary). Nezapomínejte na tvary dubletní.

<i>Sven</i>	<i>Mastroianni</i>
<i>Augustus</i>	<i>Indira</i>
<i>Shaw</i>	<i>Foster</i>
<i>Tadeusz</i>	<i>Héraklés</i>

<i>Polevoj</i>	<i>Leonidas</i>
<i>Gargantua</i>	<i>Archias</i>
<i>Hanako</i>	<i>Paris</i>
<i>Lakšmí</i>	<i>Nero</i>
<i>Pavol</i>	<i>Artemis</i>
<i>Gándhí</i>	<i>Hellas</i>
<i>Golubničij</i>	<i>Salamis</i>
<i>Sapfó</i>	<i>Ceres</i>
<i>Nancy</i>	<i>Dadu</i>
<i>Kuzmány</i>	<i>Kivimaa</i>
<i>Tálai</i>	<i>Xerxes</i>
<i>Goethe</i>	<i>Savu</i>
<i>Majakovskij</i>	<i>Tantalus</i>
<i>Benoni</i>	<i>Percy</i>
<i>Verdi</i>	<i>Bleibtreu</i>
<i>Schlegel</i>	<i>Smith</i>
<i>Ribay</i>	<i>Macbeth</i>
<i>Sládkovič</i>	<i>Lorca</i>
<i>Descartes</i>	<i>Tille</i>
<i>France</i>	<i>Maurice (dat. sg.)</i>
<i>Flaubert</i>	<i>Scaramouche (dat., loc., instr. sg.)</i>
<i>Gerard</i>	<i>George (dat., loc., instr. sg.)</i>
<i>Dumas</i>	<i>Ramzí</i>
<i>Rousseau</i>	<i>Balzac</i>
<i>Nietzsche</i>	<i>Lesage (dat. sg.)</i>
<i>Rilke</i>	<i>Delacroix</i>
<i>Mallarmé</i>	

b) ... a něco navíc (jak skloňovat?)

*Marcos Kyprianou (evropský komisař pro otázky zdraví)
rumunský film „Smrt pana Lazarescu“*

Luca di Montezemolo (prezident Ferrari)

Juan Pablo Montoya (jezdec stáje McLaren)

Abú Musá Zarkávi (irácký terorista)

Kenenisa Bekele (africký atlet)

Steve Fossett (pilot)

James Joyce (britský zrádce) – „britští vojáci zatkli Joyceho na konci války“

Gabriela al Dhábba (Česko hledá Superstar)

Fat Joe (rapper)

4.3 Slovesa

4.3.1 Konjugační typy

a) Určete konjugační typ (slovesnou třídu, vzor):

<i>příst</i>	<i>hnát</i>
<i>stlát</i>	<i>opřít</i>
<i>prýštit</i>	<i>houst</i>
<i>pět</i>	<i>hynout</i>
<i>okřát</i>	<i>stít</i>
<i>cedít</i>	<i>drát</i>
<i>chybit</i>	<i>schnout</i>
<i>teplat</i>	<i>cpát</i>
<i>síct</i>	<i>lnout</i>
<i>čmárnout</i>	<i>tanout</i>
<i>omezovat</i>	<i>klenout</i>
<i>plout</i>	<i>žrát</i>
<i>dít se</i>	<i>krást</i>
<i>nadmout</i>	<i>stříct</i>
<i>pozřít</i>	<i>žhnout</i>
<i>pět</i>	<i>mnout</i>
<i>snít</i>	<i>zout</i>
<i>tknout se</i>	<i>tít</i>
<i>štoát</i>	<i>dřít</i>
<i>trnout</i>	<i>poslat</i>
<i>třást</i>	<i>tlouct</i>
<i>blít</i>	<i>roát</i>
<i>mást</i>	<i>zet</i>
<i>spět</i>	<i>vrznout</i>
<i>kout</i>	<i>žnout</i>
<i>zblbnout</i>	<i>pozřít</i>
<i>bolet</i>	<i>prát</i>
<i>znít</i>	<i>linout</i>
<i>hníst</i>	<i>hnout</i>
<i>klnout</i>	<i>plovat</i>
<i>pnout</i>	<i>psout</i>
<i>pobízet</i>	<i>vřít</i>
<i>kvákat</i>	<i>převzít</i>
<i>vléct</i>	<i>drhnout</i>

b) Určete kmenotvornou příponu (téma) těchto slovesných tvarů:
(pozn.: v souladu s popisem v Mluvnici češtiny 2)

<i>vzít</i>	<i>rozmázl</i>
<i>tiskl</i>	<i>dohlédneš</i>
<i>nesu</i>	<i>mžouraje</i>
<i>tři</i>	<i>zaslechnuvši</i>
<i>vyprosiv</i>	<i>dmou</i>
<i>dělá</i>	<i>dout</i>
<i>udělal</i>	<i>dělají</i>
<i>sázíme</i>	<i>sázej</i>
<i>tra</i>	<i>vykopat</i>
<i>sáhneme</i>	<i>neprozzrazují</i>
<i>upadše</i>	<i>pros</i>
<i>hřát</i>	<i>sypám</i>
<i>hřeje</i>	<i>pohlédne</i>
<i>budí</i>	<i>rozvíjen</i>
<i>kutálí se (míč)</i>	<i>podloživše</i>
<i>veselit se</i>	<i>zaslechli</i>
<i>ukrýt</i>	<i>oddechovat</i>
<i>tleskají</i>	<i>jda</i>
<i>prasknou</i>	<i>zůstávajíc</i>
<i>vyskočím</i>	<i>zkraven</i>
<i>potkává</i>	<i>najat</i>
<i>hod'te</i>	<i>maje</i>
<i>zaslechnout</i>	

4.3.2 Obtížnější slovesné tvary – přechodníky (transgresivy)

Vytvořte přechodník (pro současnost, nebo pro předčasnost v minulosti/budoucnosti) – tvar. mask. sg.:

<i>houst</i>	<i>vléct</i>
<i>stříct</i>	<i>třít</i>
<i>hnát</i>	<i>želet</i>
<i>hníst</i>	<i>stlát</i>
<i>obléct</i>	<i>tít</i>
<i>drát</i>	<i>chrápat</i>
<i>hrýzt</i>	<i>lhát</i>
<i>tlouct</i>	<i>kázat</i>
<i>pozřít</i>	<i>fuknout</i>
<i>síct</i>	<i>tknout se</i>
<i>přijít</i>	<i>říct</i>
<i>rdít se</i>	<i>žhnout</i>

<i>užasnout</i>	<i>psout</i>
<i>klnout</i>	<i>skvěť se</i>
<i>přistát</i>	<i>chtít</i>
<i>stát</i>	<i>zdelšit</i>
<i>zdvihnout</i>	<i>vřesťet</i>
<i>rozžehnout</i>	<i>teřet</i>
<i>rýt</i>	<i>klanět se</i>
<i>upadnout</i>	<i>sypat</i>
<i>stanout</i>	<i>přimět</i>
<i>sejmout</i>	<i>mít</i>
<i>vzednout</i>	

5 KLÍČ KE KONTROLNÍM OTÁZKÁM

5.1 Apelativa

5.1.1 Apelativa – maskulina

1)

dat. + loc. sg.: *-ovi, -u* // *ovi, -i* (*pánovi, pánu* // *mužovi, muži*), ale: *panu doktoru Nováčkovi*

voc. sg.: *-e / -u* // *-i / -e* (*pane / hochu* // *muži / otče*)

nom. pl.: *i, -ové / -é* (*páni, pánové* // *muži, mužové*) / *-é* (*občané* // *obyvatelé*)

loc. pl.: *-ech / -ích, (pánech / vojácích)*

2)

gen. sg.: *-u / a* (*bochníku / bochníka*)

voc. sg.: *-e / -u* (*hrade / kalichu*)

loc. sg.: *-u / -e* (*o hradu / na hradě*)

loc. pl.: *-ech / -ích, -ích / -ách* (*hotelech/hotelích, balíčcích/balíčkách*)

3)

dle měkkých vzorů /MUŽ, STROJ/: *-tel* (*přítel, zřetel*), „k zapamatování“ (např.): *král, vítěz, šimpanz, Francouz* // *cíl, hřídél, mandel, kašel, pytel*

dle tvrdých vzorů /PÁN, HRAD/, „k zapamatování“ (např.): *anděl, motýl* // *mozol, titul, topol, účel, úhel, uzel, vrchol, živel, vůz*

dle tvrdého/měkkého vzoru, „k zapamatování“ (např.): *markýz / chmel, kotel, koukol, kužel, plevel, tmel, rubl, uhel, Bezděz*

4)

Kámen nezůstal pouze na kameni, protože se jedná o ustálené spojení, ale jinak by mohl zůstat na *kamenu* i na *kameně*.

Substantiva tohoto typu mají obvykle měkké skloňování (podle vzoru *STROJ*), z plurálu však do gen./dat./loc. sg. pronikají i tvrdé koncovky (podle vzoru *HRAD*): *kmene/kmenu, kmeni/kmenu*. Jde však o velmi obecné „pravidlo“, jak ukazují výzkumy (ČNK, <http://morfeo.centrum.cz>, srov. Štícha 2006), je úzus „v pohybu“.

5)

Krásní dnové nás, knižně vyjádřeno, nepochybně čekají, ale až pomínou *dny* či *dni všední, obyčejné...*

V sg. je skloňování měkké (jen do dat./loc. pronikla i tvrdá koncovka *-u*), v plurálu je skloňování naopak tvrdé (jen v nom./acc. a gen. se objevují i specifické tvary: *dni, dní*).

6)

Ve významu „část ruky“ i ve významu míry má substantivum *loket* v sg. dubletní tvary podle vzoru měkkého i tvrdého: gen. *lokte/loktu*, dat. *lokti/loktu*, loc. *lokti/loktu* i *na loktě*

Ve významu míry se v pl. vedle tvrdého skloňování objevují i tvary specifické: nom./acc. *lokte*, gen. *loket*.

7)

Sjel spíše s koňmi, ač kodifikace tvar *s koni* nevyklučuje (tvar je to však jistě řidší: *...pak s koni dolů do roviny, je čas sklízet kukuřici...* – Karel Čapek, *Litera*).

V sg. se *kůň* skloňuje podle *MUŽ*, v pl. je však situace komplikovanější: nom./acc. *koně* (koncovka podle neživotného vzoru *STROJ*, shoda však zachovává životnost!: *Drožky táhli koně vystrojení chocholy z peří*), ostatní pády dle *MUŽ*, v gen., dat. a již zmíněném instr. však interferují tvary vzorů ženských: *koní, koním* (*PÍSNĚ*), *koňmi* (*KOST*)!

8)

Člověk je rodu mužského, *lidé/lidi* však rodu ženského..., alespoň skloňováním dle vzoru *KOST*. Shoda je však „životná“: *Kdysi na festival jezdávali lidi z vesnice. Jsou to fajň lidi, kteří jsou vždycky na svém místě*.

9)

Oba tvary jsou noremní. Ve sportovních rubrikách však *fotbalisté* podlehlí spíše *tlaku hostů*, v kontextu politickém, kulturním, turistickém apod. je zachován tvar tvrdý: *Helmut Kohl pozdravil okolo 5000 hostů z tuzemska a zahraničí. Z dal-*

ších významných hostů se vernisáže zúčastnil... Narůstá počet zahraničních hostů, z nichž největší podíl má ruský hovořící klientela.

Substantivum *host* má tedy skloňování tvrdé (PÁN), v nom. a gen. pl. se objevují i dvojtvary: *hosté/hosti, hostů/hostí*.

10)

Vzor PŘESEDÁ se od vzoru ŽENA liší v dat./loc. sg.: *předsedovi x ženě*. Pl. má shodné koncovky se vzorem PÁN, v loc. pl. je po finále *k, g, h, ch* koncovka *-ích* (*vozcích, kolezích, sluzích, patriarších*).

Vzor Soudce potřebujeme pro nom./voc. sg.: *soudce x muž / muži*. Jinak je celé skloňování shodné se vzorem MUŽ.

11)

Hrabě a kníže mají společně s *KUŘETEM* skloňování: srov. např. gen. sg. *hraběte, knížete*, nom./acc. pl. *hrabata, knížata*.

A co nemají společného? V sg. se jako u všech životných maskulin (vyjma typu PŘESEDÁ) rovná gen. a acc. sg. Shoda je rovněž rodu mužského: *Královna si oddychla, protože nafoukaného hraběte nesnášela. Dva lokajové vedou dovnitř ochromeného knížete*.

X K večeri jsme měli moc dobré kuře.

V pl. je však shoda dle rodu středního: *Pro jaké panstvo? Pro ta hrabata v zelených kloboučcích. Vidím Rostislava i Svatopluka, první moravská knížata*.

= *Především se jedla kuřata připravená na několik způsobů.*

12)

Některé mluvnické uvádějí specializované deklinační typy adjektivní, ale můžeme si vystačit i se skloňováním adjektivním, dle měkkého vzoru JARNÍ: tvar gen. pl. je tedy *kočích*. Stejně skloňování mají např. substantiva *příručí, průvodčí, mluvčí, rukojmí, Jiří*. Jen pozor, koncovky substantiva mají charakter odrazový, nikoliv reduplikační (vyjadřující shodu v rodu, čísle a pádu s rozvíjeným substantivem).

13)

Plurálový tvar *bratří* byl původně substantivem s významem „kolektivním“, dnes již poněkud knižní tvar plurálu substantiva *bratr* užívaný spíše v ustálených spojeních (*čeští bratří, bratří Čapkové*). Skloňování opět kopíruje tvary měkkých adjektiv (JARNÍ), jen gen. je *bratří*.

Pravidelné neutrální tvary plurálu jsou dle vzoru PÁN: *bratři, bratřů...*

14)

Substantivum *kněz* má v pl. tvar *kněží*, který se opět skloňuje dle adjektivního vzoru JARNÍ (v gen. pl. ovšem *kněží*). Tvar *knězů* úzus nevylučuje, není však noremní: *jeden z mumifikovaných knězů při věčném spánku*.

15)

Tato otázka vyžaduje širší teoretické zázemí funkční flexivní morfologie i morfologie lexikální (teorie slovních druhů, slovnědruhové transpozice, konverze jako onomaziologického procesu apod.). V dnešní češtině je *hajný* substantivum, podobně jako např. *vrátný, příbuzný*. Skloňuje se dle tvrdého adjektivního vzoru *MLADÝ* (platí ovšem poznámka o odrazovém charakteru jeho koncovek – srov. výše).

16)

Gen. pl. „bez koncovky“, tedy s koncovkou nulovou, se vyskytuje:

- a) *hrabat, knížat*
- b) *přítel, obyvatel*
- c) *peněz* (X *penízů*, jako mincí)
- d) *tisíc* (ve spojení *pět tisíc* X *bez těch tisíců*, tato číslovka má substantivní skloňování)

5.1.2 Apelativa – feminina

1)

Tyto dva deklinační typy se liší pouze v některých pádech v sg., a to v nom./acc.: *růže / růži* X *píseň / píseň*, a ve voc.: *růže* X *písni*. Celý pl. je naopak stejný.

2)

Tyto dva deklinační typy se v sg. liší pouze v gen.: *písně* X *kostí*, pl. je naopak téměř celý odlišný – vyjma gen.: *růží* = *kostí*. U mnohých feminin s nominativem na -Ø se však oba typy prolínají.

3)

„Pevným jádrem“ deklinačního typu *KOST* jsou abstrakta se slovotvorným sufixem *-ost, -est* (*hloupost, svěžest*), dále některá feminina, jejichž tvarotvorný základ končí na *st* (*část, hrst, srst, bolest*), výjimkou jsou však feminina přibírající v dat. a loc. pl. dubletní koncovku deklinačního typu *PÍSEŇ* (*plstem, plstech/plstím, plstích, pastem, pastech/pastím, pastích, mastem, mastech/mastím, mastích, lstem, lstech/lstím, lstích, návěstem, návěstech/návěstím, návěstích, pelestem, pelestech/pelestím, pelestích, propustem, propustech/propustím, propustích*), z feminin s tvarotvorným základem jinak zakončeným sem patří ještě *věc, řeč*.

4)

Všechna feminina v této zvláštní směsi kombinují koncovky typu *KOST* (gen. sg. *otepi, odpovědi, stepi, směsi*, inst. pl. *otepmi, odpověďmi/odpovědmi, stepmi, směsmi*) a *PÍSEŇ* (dat./loc. pl. *otepím / otepích, odpovědím / odpovědích, stepím / stepích, směším / směších*).

5)

Lod' (podobně jako *suf*) opět kombinuje dva skloňovací typy (*KOST* a *PÍSEŇ*), v některých pádech jsou dokonce tvary dubletní: gen. sg + nom./acc./voc. pl. *lodi / lodě*, dat./loc. pl. *lodím/lodích*, instr. pl. *loděmi / loděmi*.

6)

Bez koncovky jsou v gen. pl. feminina na *-ic(e)*: *lavic*, jména přejatá na *-ic(e)* mají tvary dubletní: *definíc/definicí*. Dubletní tvary mají rovněž jména na *-yn(ě)*: *jezdkyň / jezdkyňi*.

Gen. pl. s nulovou koncovkou je i u některých jiných feminin: *chvil*, *košil*, dubletní tvar je u fem. *ovce*: *ovec/ovcí*.

7)

Mohl jej *provázet křik hus* (podle *ŽENA*) i *husí* (pozůstatek starého skloňování podle *KOST*).

8)

I *dcera* zachovala některé tvary původního skloňování: dat./loc. sg. *dceři*.

9)

Zmizela-li ve dveřích, skloňovala toto subst. pravidelně dle *RŮŽE*, pokud však *couvla dveřmi ven*, použila tvar dle *KOST*.

5.1.3 Apelativa – neutra

1)

Tento typ má jen 4 různé tvary: *stavení*, *stavením*, *staveních*, *staveními*.

2)

Tři různé tvary se vyskytují u typu *MĚSTO* v loc. sg.: *-ech* (*městech*), *-ích* (*střediscích*) / *-ách* (*střediskách*).

3)

Ojedinělé je *vejce* – v gen. pl. *vajec*, pravidlem jsou neutra se slovtvornou příponou *-išt(ě)*: *jevišť*, *strnišť*, *pracovišť*.

4)

Nebe je možná *modré jako moře*, ale v pl. se jako *MOŘE* nesklonuje. Jeho plurální tvary odpovídají skloňovacímu typu *MĚSTO*: *nebesa*, *nebes*, *nebesům*...

5)

Nikoliv, najdeme zde např. i *doupě*, *vole*, *koště*, *poupě*, *rajče* (*doupěte*, *volete*, *koštěte*, *poupěte*, *rajčete* / *doupata*, *volata*, *košťata*, *poupata*, *rajčata*).

6)

V sg. ano (*dítě, dítěte, dítěti...*), v pl. je však lidské mládě (gramatického) rodu ženského a skloňuje se podle typu KOST: *děti, dětí, dětem, dětech, dětmi*.

7)

... praví se.

Ženská koncovka *-ám* pronikla např. k *lýtčám, bedrám, dvířčám, vrátčám*, nebo leží na *lýtčách, bedrách, stojí ve dvířčách, vrátčách*, prostupuje *lýtčami, bedrami, dvířkami, vrátkami* (ovšem vedle „náležitých“ koncovek neuter – v dat. pl.: *lýtčům, bedrům, dvířkům, vrátkům*, v instr. pl.: *lýtčky, bedry, dvířky, vrátky*, v loc. pl. pak: *bedrech*).

5.2 Propria (vlastní jména) – antroponyma (vlastní jména „lidská“)

1)

„Apelativní“ vlastní jména se liší od skutečných apelativ svým rodem a životností, a to se projevuje i na jejich tvarové soustavě. *Smetana* i *Máslo* získávají rod přirozený, mužský životný, a skloňují se podle deklinačního typu PŘESEDÁ a PÁN. *Suk* má rovněž koncovky životné. *Obdivujeme se tedy Smetanovi, hrajeme skladby Dvořáka, Másla, Suka...*

Pánové *Hrách* a *Mráz* si dokonce ponechávají dlouhý vokál v tvarotvorném základu (*hrách – hrachu X Hrách – Hrácha, mráz – mrazu X Mráz – Mráze*, dle dekl. typu MUŽ!).

2)

Pane Vrabče dotyčného jistě oslovit lze, ale tendence omezovat hláskové alternace volá spíše po oslovení *pane Vrabci* (podobně *pane Skopče X pane Skopci*). Nealternující oslovení navíc pomáhá vzdalovat vlastní jméno od původního apelativa, což může být pro jeho nositele příjemnější.

3)

Možné jsou obě podoby, v souladu s tendencí vyrovnávat tvarotvorný základ je spíše *Herodesa*. Někdy se projevuje vyrovnávací směr opačný – srov. gen. sg. *Homéra* → nom. sg. *Homér* (vedle původního *Homéros*).

4)

Nevíme, protože tento tvar acc. sg. nám neprozradí, zda se se dotyčný jmenuje *Hein*, nebo *Heine*. Proto jsou výhodnější koncovky zájmenné: *Heineho, Heinemu*, jež zachovávají možnost identifikovat podobu jména v nom. sg. Podobně *Hesse, Hesseho, Hessemu* (vedle tvarů podle MUŽ: gen. sg. *Hesse*).

5)

Slovenský hokejista je nositelem jména maďarského původu, vyslovovaného jako [nadʲ], odtud skloňování podle dekl. typu *MUŽ: Nagy*. Podobně gen. sg. *Popovicie* (rumunské jméno [popovič]), *Hemingway* (anglické jméno [hemingvej]), *Maye* (německé jméno [maj]).

6)

Izde je nutno respektovat podobu vyslovovanou: [meksorli], proto zájmenné skloňování: gen. sg. *McSorleyho*.

7)

U francouzských jmen je třeba respektovat i grafickou stránku: proto gen. sg. *Dumase* [dymase]. Podobně *Marat* [mara] – gen. sg. *Marata*[marata].

8)

Pokud je za cizím rodným jménem na vyslovované *-i, -e, -o, -u* skloňované příjmení (větnou funkci tudíž odhadneme z něj), může zůstat rodné jméno neskleňováno: *Charlie Chaplina* (vedle *Charlieho Chaplina*), *Giuseppe Verdiho* (vedle *Giuseppa/Giuseppého Verdiho*).

9)

Příjmení se však neskleňuje jen výjimečně: *Andrého Moro*is [moroa] (vedle *Andrého Moro*ise [moroaze]).

10)

Pokud se jméno za těmito předložkami používá samostatně, obvykle se skloňuje:

hráli Beethovena – *hráli sonáty Ludwiga van Beethovena*.

X

obdivovali Rembrandta – *výtvarné dílo Rembrandta van Rijn*

11)

Tato jména jsou pro nás neprůhledná, skloňujeme tedy (obvykle) až jejich poslední „část“: *Ho Či Min* – gen. sg. *Ho Či Mina*.

5.3 Systém slovesných tvarů (syntetických)

Doplňte do tabulky příslušné tvary sloves vidového páru:

skrýt – skrývat

1) přítomný kmen

A) tvary určité (VF)

indikativ přítomna: *skrývám* – *skrýváš* (Pozn.: Tvar *skrývám* vyjadřuje čas budoucí.)

imperativ: *skrýj* – *(ne)skrývej*

B) tvary neurčité

přechodník přítomný (transgresiv pro současnost): *skrýváje*

(adjektivizovaný transgresiv pro současnost): *skrývající*

přechodník budoucí (transgresiv pro předčasnost v budoucnosti): *skryje*

2) infinitivní kmen**tvary neurčité**

l-ové přičestí: *skrýl – skrýval*

n/t-ové přičestí: *skrýt – skrýván*

(adjektizované l-ové přičestí): *(spadlý)*

(adjektizované n/t-ové přičestí): *skrýtý – skrývaný*

(substantivum verbální): *skrýtí – skrývání*

přechodník minulý (transgresiv pro předčasnost v minulosti): *skryl*

(adjektizovaný transgresiv pro předčasnost v minulosti): *skrýšší*

infinitiv: *skrýt – skrývat*

6 KLÍČ KE CVIČENÍM**6.1 Apelativa****6.1.1 Apelativa – maskulina**

- a) Utvořte náležitý tvar substantiva (je-li to možné, i tvar dubletní):

změny v jazyk/jazyce

o anglickém jazyku

prázdniny na venkově

výlov na největším rybníku/rybníce

natáhl se na mechu

v jejich bytě

po leteckém náletu

v lázeňském trojúhelníku

nechal čepici na stole

knihovna v klášteře

vstoupil do kláštera

schoval se ve sklepě

zalezl do sklepa

seděla s rukama v klíně

spustila ruce do klína

obrousit do plochého klínu

sídlo na hradě

mluvili o hradu

vyprávěl o velkém mrazu

práce na dvoře

v bývalém objektu kravína

stále mluvil o té zradě, tj. o Mnichovu

v daňovém předpisu/předpise

při průjezdu městem

stál v průjezdě domu

jeho úsilí po čase kleslo

je na čase, abych to přiznal

zmínil se o tom v referátu/referátě

napsáno na papíře

dobře klouže po papíru

nebe na východě má barvu jablek

pokračoval ve výkladu právních pojmů

ve výkladě/výkladu obchodního domu

b) gen. sg. (i tvary dubletní):

*budíku/budíka, chmelu/chmele, holubníku/holubníka, plevelu/plevele, popela/
popelu/popele, kalichu/kalicha (X stoupenci kalicha), tmelu/tmele, kuželu/
kužele, prostředku/prostředka (z prostředka = ze středu), kotlu/kotle, uhlu/
uhle, zřetele, topolu, cíle, hřebenu/hřebene, bochníku/bochníka, koutu/kouta
(zalezl do kouta), dne, františku/františka*

c) aplikace ortografická – doplňte i/y (uved'te případné varianty):

<i>cesta vedla nedohlednými močály mezi skalními útesy pod himalájskými vrcholy cvičili s bílými kužely/kuželi setkali se s Italy i Francouzi cesta za pochybnými cíli dlaně poseté křavými mozoly s mandelí se už o žních nesetkáte cesta lemovaná topoly skladiště naplněné pytlí cementu</i>	<i>čtyřválce s vačkovými hřídeli (i fem.: hřídely) stáhnout pevnými provazy torby svázané narychlo motouzy zvíře s ostrými kly záhony zarostly divokými plevely/ pleveli kývají magickými stoly kapradin dohoda se stávkokazi</i>

6.1.2 Apelativa – feminina

a) Utvořte náležitý tvar substantiva (je-li to možné, i tvar dubletní):

<i>nebem táhlo hejno kachen volání divokých hus/husí málo zdravotních sester s blokem plným kreseb série drobných maleb úvěry tuzemských bank výsledek svobodných voleb ve stínu karnevalových lamp výrobce hovězích konzerv to se týká faktických pravd obnova starých fresk/fresek</i>	<i>růst reálných mezd domeček z hracích karet mísa čerstvých buchet zeptejte se zvědavých tetek v okolí očních bulv odchod modrých přílb/přileb podstata těchto her budování mocenských bašt měl po těle plno jizev pocházeli většinou z bohatých rycht hudba zněla z obou krucht/kruchet</i>

b) Utvořte náležitý tvar substantiva (je-li to možné, i tvar dubletní):

<i>usedli do dřevěných lavic dárek od starších sestřenic jedna z nejtěžších chvil jeho života několik desítek učebnic</i>	<i>kult pohanských bohyní/bohyní svědectví podala jedna z úřednic náruč vyžehlených košil vlastnictví plynových pistolí</i>

cinkot křišťálových sklenic
 určující proek barevných kompozic/
 kompozicí
 zamíloval se do jedné z zákyň/zákyní
 světlo oltářních svící/svic/svěc
 včetně sobot a nudných nedělí
 za šest neděl byla svatba
 stálo tam pět díží
 několik apozic/apozicí
 soubor binárních číslic
 včetně genetických dispozic/dispozicí
 výhody dlouhodobých investic/investicí
 bez cyklistických rukavic

mnoho podobných edic/edici
 vyšli z krámu do úzkých ulic
 přijali sedm rezolucí
 nedostatek státních dotací
 z těchto konstelací (zast. konstelac)
 lze číst prudkost a vášnivost
 výsledky našich sportovkyň/sportovkyní
 vybavení moderních kuchyň/kuchyní
 s pomocí obou hospodyň/hospodyní
 jedna ze zástupkyň/zástupkyní slabého
 pohlaví
 nálezy z nedalekých jeskyň/jeskyní
 ukázka vývojových sérií

c) Utvořte požadované tvary (i tvary dubletní):

síť (gen. sg.) sítě
 stěžeň (gen. sg.) stěžeje
 směs (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.) směs / směsím, směsích, směsmi
 dlaň (gen. sg.) dlaně
 dřevě (gen. sg.) dřevě
 pouť (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.) pouti/poutě / poutím, poutích, poutěmi
 nechut (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.) nechuti/nchutě / nechutím, nechutích,
 nechutěmi
 součást (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.) součásti / součástem, součástech,
 součástmi
 vlast (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.) vlasti / vlastem, vlastech, vlastmi
 moc (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.) moci / mocem/mocím, mocech/mocích,
 mocemi
 choť (fem.) (gen. sg. / dat., loc. instr. pl.) choti / chotím, chotích, chotěmi
 (mask. chotě)
 hůl (gen. sg.) hole
 pečť (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.) pečeti/pečetě / pečetím, pečetích, pečetěmi
 závěť (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.) závěti / závětím, závětích, závětmi/
 závěťmi
 pec (gen. sg.) pece
 mysl (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.) myslí / myslích, myslím, mysllemi
 labuť (gen. sg.) labuť
 plst (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.) plsti / plstem/plstím, plstech/plstích,
 plstmi (i plstě)
 koupel (gen. sg.) koupele
 paměť (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.) paměti / pamětem/pamětím,
 pamětech/pamětím, pamětmi/pamětěmi

skříň (gen. sg.) skříně
obec (gen. sg.) obce
žerď (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.) žerdi/žerdě / žerdím, žerdích, žerděmi
rez (fem.) (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.) rzi / rzím, rzích, rzemi (mask.
rezu / rezům, rezech, rezy)
splet (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.) spleti / spletím, spletích, spleťmi
půlnoc (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.) půlnoci / půlnocím, půlnocích, půlnocemi
pěst (gen. sg. / dat., loc., instr. pl.) pěsti / pěstem/pěstím, pěstech/pěstích, pěťmi
klec (gen. sg.) klece

d) Utvořte náležitý tvar substantiva (je-li to možné, i tvar dubletní):

infekce v obou plicích/plicích
transplantace obou plic
několik druhů okrasných trav
prodíral se vysokou trávou
nad divokými travami/travami letěly šípy
galerie Pod Kamennou žábou
do velikých mís/mis
nad oválnou mísou
kaše ze ztordlých jáhel/jahel
lesy plné hub
slyšel včely v rozkvetlých lípách/lípách
skupina mohutných lip
s násadami motyk a hrábí/hrabí
motyku postav do kouta k těm hrábím
voda se šťávou
pach žaludečních šťáv

6.1.3 Apelativa – neutra

a) Utvořte náležitý tvar substantiva (je-li to možné, i tvar dubletní):

Na svatého Jána otvírá se k létu brána.
Podle lékařských poznatků mají lidé po létu/létě vyšší plodnost než po zimě.
předváděla na molu šaty
zdál se mi sen o autu/autě
diplom v červeném pouzdru/pouzdrě
letos na jaře
hned po jaru začali zřizovat záhonky
škrálop na mléku/mléce

b) Utvořte náležitý tvar substantiva (je-li to možné, i tvar dubletní):

ve venkovských městečkách
po dlouhých suchách byly vyčerpány zásoby vody
ležel na nosítkách
na malých políčkách
pohádka o rozpustilých štěňátkách
příběh o bezmocných koťátkách
stůl na malých kolečkách
na těchto lůžkách
na drahocenných rouchách
o granátových jablkách/jablčích
v něžných klubíčkách vlny
stáli na rezavých stupátkách
v luxusních letoviskách/letoviscích

c) Utvořte náležitý tvar substantiva (je-li to možné, i tvar dubletní):

dospěli k jádro věci
zatlačte mírně lokty, aniž se nahrbíte v bedrech/bedrách
blýská se nahými bedry/bedrami v ryšavém palachu (zde však je vhodnější „starší“ tvar bedry)
po těch létech/letech si už nepamatuji
dovedl ho zpátky k vrátkům/vrátkám
vyšli malými dvířky/dvířkami
trpí těžkou chorobou jater
zavolal na ni z bradel

d) Utvořte náležitý tvar substantiva (je-li to možné, i tvar dubletní):

se sevřeným srdcem
to zahřeje u srdce
v samém srdci Texasu
a to naplnilo Čechy hořem chronickým
světlo večerního nebe
nebesa zůstala zatažena těžkým příkrovem
košíky s ovocem
slzy radosti mu stékaly po lících (neutr. nom. sg. líce, gen.sg. líce – MOŘE, fem. nom. sg. líc, gen. sg. líce – PÍSEŇ X mask. nom. sg. líc, gen. sg. líce – STROJ = opak rubu)
jak z divokých vajec
pečlivě jsem z vejce vyfoukl žloutek (obec. č.: gen. sg. vejce)
leželi na svých ložích
seděla s kotětem přitisknutým k hrudi
pohádka O pěti koťatech

*přispěchala na pomoc trpícímu zvířeti
historie o knížatech známých i neznámých
pro ta hrabata v zelených kloboučcích
králové a říšská knížata
upéct dvě selata
jeho forma se stala uctívaným teletem
štěstí jezdí po světě na praseti s rolničkama
těmto prasatům již náказа nehrozí
zapovídal se s hezkým děvčetem
mláčata se vylíhla během noci
domnívá se, že východní Evropu lze považovat za poslušné nedochůdče
co s takovým nedochůdčetem*

e) Utvořte náležitý tvar substantiva (je-li to možné, i tvar dubletní):

*odvojet přízi z vřetena
pruďce ho udeřil do temene/temena
tržná rána na temeni/temenu hlavy
semena už budou zralá
tvorba mužského semene/semena
chovala v sobě símě jeho pozdější tragédie
křehkost psího plemene/plemena
tíha posvátného břemene/břemena
nesl břímě zlých časů
zakloňte hlavu k rameni/ramenu
vysoko na levém rameni/ramenu/rameně měl bílou skornu
přijala nabídnuté rámě velvyslance*

f) Utvořte náležitý tvar substantiva (je-li to možné, i tvar dubletní):

*jedno z největších ložisek/ložisk uranu
do některých ohnisek/ohnisk znečištění
kolem japonských zimních středisek/středisk
uprostřed židovských sídlišť
obcházel pražská sídliště
bláto vyschlých řečišť
provoz místních koupališť
zřízení vysokoškolských učilišť
lány obilních strnišť
rekonstrukce provozovaných ohnišť
detonace z vojenských cvičišť
kvalita veřejných hřišť/hřiští*

6.1.4 Souhrnné cvičení

Určete deklinační TYP a VZOR, utvořte požadované tvary:

př. *ras* (nom. pl.) = dekl. typ: mask. život. -Ø (nom. sg.), -a (gen. sg.),
vzor: *PÁN* (nom. pl. *rasové*)

lamželezo = mask. život. -Ø, -a, *PÁN* (voc. sg. *lamželezo*, kongruence: *Josef je spíš menší, žádný lamželezo*).

kra = fem. -a, *ŽENA* (gen. pl. *ker*)

sluha = mask. život. -a, *PŘEDSEDA* (loc. pl. *služích*)

král = mask. život. -Ø, -e, *MUŽ*

klouzek = mask. neživot. -Ø, -u, *HRAD* (acc. sg. *klouzek*, expres. *klouzka*)

loď = fem. -Ø, -i/e, *KOST/PÍSEŇ* (gen. sg. *lodi/lodě*, dat. pl. *lodím*, loc. pl. *lodích*, instr. pl. *lodmi/loděmi*)

penězokaz = mask. život. -Ø, -a/ -e, *PÁN/MUŽ* (instr. pl. *penězokazy/penězokazi*)

šimpanz = mask. život. -Ø, -e, *MUŽ* (instr. pl. *šimpanzi*)

týden = mask. neživot. -Ø, -e, sg. *STROJ/HRAD*, pl. *HRAD* (gen. sg. *týdne*, dat., loc. sg. *týdnu/týdmi*)

plaz = mask. život. -Ø, -a, *PÁN*

káča = fem. -a, *ŽENA* (dat., loc. sg. *káče/káčí*)

noc = fem. -Ø, -i, *KOST/PÍSEŇ* (dat. pl. *nocím*, loc. pl. *nocích*, instr. pl. *nocemi*)

korál = a) mask. život. „mořský láčkovec“: -Ø, -a, *PÁN* (nom. pl. *koráli/korálové*), b) mask. neživot. „vápenatá schránka“ -Ø, -u, *HRAD* (nom. pl. *korály*)

hrst = fem. -Ø, -i, *KOST*

tchoř = mask. život. -Ø, -e, *MUŽ*

ryzec = mask. neživot. -Ø, -e, *STROJ* (acc. sg. *ryzec*, expres. *ryzce*, nom. pl. *ryzce*)

všeuměl = mask. život. -Ø, -a, *PÁN*

paňáca = mask. život. -a, *PŘEDSEDA* (gen. sg., acc., instr. pl. *paňáci*)

anděl = mask. život. -Ø, -a, *PÁN* (voc. sg. *anděli*)

věrtel = mask. neživot. -Ø, -e, *STROJ*

mág = mask. život. -Ø, -a, *PÁN*

hraboš = mask. život. -Ø, -e, *MUŽ*

kachel = mask. neživot. -Ø, -e, *STROJ* (nom. pl. *kachle*)

hranostaj = mask. život. -Ø, -e, *MUŽ*

nemoc = fem. -Ø, -i, *KOST/PÍSEŇ* (dat. pl. *nemocem/nemocím*, loc. pl. *nemocemi/nemocích*, instr. pl. *nemocemi*)

markrabě = mask. život., ale dekl. typ: neutr. -e, -et-e, *KUŘE* (gen./acc. sg. *markraběte*, nom. pl. *markrabata*, gen. pl. *markrabat*, kongruence: *markrabě Istrijský*)

rukověť = fem. -Ø, -i, KOST/PÍSEŇ (dat. pl. *rukovětím*, loc. pl. *rukovětích*, instr. pl. *rukověťmi*)
monarcha = mask. život. -a, PŘEDESEDA (loc. pl. *monarších*)
šindel = mask. neživot. -Ø, -e, STROJ
řída = mask. život. -a, PŘEDESEDA
dítě = sg. neutr. -e, KUŘE, pl. fem. KOST
oběť = fem. -Ø, -i, KOST/PÍSEŇ (dat. pl. *obětím/obětím*, loc. pl. *obětích/obětích*, instr. pl. *oběťmi*)
úča = fem. -a, ŽENA (dat., loc. sg. *úče/úči*)
strýc = mask. život. -Ø, -e, MUŽ (voc. sg. *strýci/strýče*)
husa = fem. -a, ŽENA (gen. pl. *hus* / KOST: *husí*)
věc = fem. -Ø, -i, KOST
pantofel = mask. neživot. -Ø, -e, STROJ
zlosyn = mask. život. -Ø, -a, PÁN (voc. sg. *zlosyne* X *synu*)
kel = mask. neživot. -Ø, -u (*klu*), HRAD
kůň = sg. mask. život. -Ø, -e, MUŽ, pl. mask. život. / mask. neživot. / fem. MUŽ/STROJ/PÍSEŇ/KOST (nom., acc., voc. pl. *koně*, gen. pl. *koňů/koní*, dat. pl. *koňům/koním*, loc. pl. *koňích*, instr. pl. *koni/koňmi*)
řeč = fem. -Ø, -i, KOST
lidé = nom./voc. pl. mask. život. PÁN (*občané*) / fem. KOST, ostatní pády pl. fem. KOST (nom., voc. pl. *lidé/lidi*, gen. pl. *lidí*, dat. pl. *lidem*, acc. pl. *lidi*, loc. pl. *lidech*, instr. pl. *lidmi*)
dveře = fem. -e, RŮŽE (instr. pl. KOST: *dveřmi*)
šfavel = mask. neživot. -Ø, -e, STROJ
lidičky = fem. -a, ŽENA (kongruence: mask. *lidičky, kteří v té zemi žili; lidičky dobří!*)
práce = fem. -e, RŮŽE (dat. pl. *pracím*, loc. pl. *pracích*, instr. pl. *pracemi*)
křest = mask. neživot. -Ø, -u (*křtu*), HRAD
kužel = mask. neživot. -Ø, -e/-u, STROJ/HRAD (instr. pl. *kuželi/kužely*)
luka = neutr., -o, MĚSTO (nom., acc., voc. pl. *luka*, gen. pl. *luk*, / ŽENA: dat. pl. *lukám*, loc. pl. *lukách*, instr. pl. *lukami*)
pec = fem. -Ø, -e, PÍSEŇ
oblak = sg. mask. neživot. -Ø, -u, HRAD, pl. mask. neživot./neutr. HRAD/MĚSTO (nom., acc. pl. *oblaky/oblaka*, gen. pl. *oblaků/oblak*, loc. pl. *oblacích/ŽENA: oblakách*)
nebe = sg. neutr., -e, MOŘE, pl. MĚSTO (nom. pl. *nebesa*)
peruť = fem. -Ø, -i/-ě, KOST/PÍSEŇ (gen. sg. *peruti/peruť*, dat. pl. *perutím*, loc. pl. *perutích*, instr. pl. *peruťmi*)

6.2 Propria – antroponyma

6.2.1 Domácí jména a příjmení

Utvořte gen. sg. (popř. další požadované tvary). Nezapomínejte na tvary dubletní.

<i>Slepica</i> – <i>Slepici</i>	<i>Hrabě</i> – <i>Hrabě/Hraběte</i>
<i>Kaše</i> – <i>Kaše</i> (voc. sg. <i>pane Kaše</i>)	<i>Václav Matěj Kramerius</i> – <i>Václava Matěje Krameria/Kramerius/Krameriusa</i>
<i>Martinů</i> – <i>Martinů/Martina</i> (možná dekl. podle PÁN, ale ne příliš doporučenívhodná)	<i>Švec</i> – <i>Švece/Ševce</i> (voc. sg. <i>Šveci/Ševče</i>)
<i>Denisa</i> – <i>Denisy</i>	<i>Mánes</i> – <i>Mánesa</i>
<i>Libuše</i> – <i>Libuše</i>	<i>Halas</i> – <i>Halase/Halasa</i>
<i>Hlinka</i> – <i>Hlinky</i>	<i>Jiří Wolker</i> – <i>Jiřího Wolkeru/Wolkra</i>
<i>Mirko</i> – <i>Mirka</i> (voc. sg. <i>Mirko</i>)	<i>pan Hoření</i> – <i>pana Hořeního</i>
<i>Dítě</i> – <i>Dítě/Dítěte</i>	<i>Mareš</i> – <i>Mareše</i>
<i>Jiljí</i> – <i>Jiljího</i>	<i>Hudec</i> – <i>Hudce</i>
<i>Nada</i> – <i>Nadi</i> (dat., loc. sg. <i>Nadě/Nadi</i>)	<i>Rais</i> – <i>Raise</i>
<i>Veselá</i> – <i>Veselé</i>	<i>Poupě</i> – <i>Poupě/Poupěte</i> (dat. sg. <i>Poupovi/Poupětovi/Poupěti</i> , instr. sg. <i>Poupěm/Poupětem</i>)
<i>Nikola</i> – mask. <i>Nikoly</i> (dat. sg. <i>Nikolovi</i>), fem. <i>Nikoly</i> (dat. sg. <i>Nikole</i>)	<i>Vilém Mathesius</i> – <i>Viléma Mathesia/Mathesiusa</i>
<i>Sádlo</i> – <i>Sádla</i>	<i>Kadlec</i> – <i>Kadlece/Kadlce</i>
<i>Zelí</i> – <i>Zelího/Zelí</i>	<i>Hlinomaz</i> – <i>Hlinomaze/Hlinomaza</i>
<i>Holý</i> – <i>Holého</i>	<i>Karas</i> – <i>Karase/Karasa</i>
<i>Alice</i> – <i>Alice</i>	<i>Jakubův</i> – <i>Jakubův/Jakubova</i>
<i>Alois</i> – <i>Aloise/Aloisa</i> (zastaralé)	<i>Skočdopole</i> – <i>Skočdopole</i> (dat. sg. <i>Skočdopolovi</i>)
<i>Felix</i> – <i>Felixe/Felixa</i> (zastar.)	<i>Kosmas</i> – <i>Kosmase/Kosmasa/Kosmy</i>
<i>Péťa</i> – <i>Pěti</i>	<i>Ámos</i> – <i>Ámose/Ámosa</i>
<i>Boris</i> – <i>Borise/Borisa</i> (zastar.)	<i>Purkyně</i> – <i>Purkyně</i>
<i>Arne</i> – <i>Arna/Arneho</i>	<i>Šerých</i> – <i>Šerých/Šerýcha</i> (dat. sg. <i>Šerých/Šerýchovi</i>)
<i>René</i> – <i>Reného/René/Renéa</i> (zastar.)	<i>Vepřek</i> – <i>Vepřeka/Vepřka</i>
<i>Aleš</i> – <i>Aleše/Alše</i>	<i>Vrabec</i> – <i>Vrabce</i> (voc. sg. <i>Vrabci/Vrabče</i>)
<i>Vašica</i> – <i>Vašici</i>	<i>Skopec</i> – <i>Skopce</i> (voc. sg. <i>Skopci/Skopče</i>)
<i>Kužel</i> – <i>Kužela</i>	
<i>Machek</i> – <i>Machka</i>	
<i>Mráz</i> – <i>Mráze</i>	
<i>pan Kočí</i> – <i>pana Kočího</i>	
<i>Janů</i> – <i>Janů/Jana</i> (ne příliš doporučenívhodné)	

6.2.2 Cizí jména a příjmení

a) Utvořte gen. sg. (popř. další požadované tvary). Nezapomínejte na tvary dubletní.

<i>Sven</i> – <i>Svena</i>	<i>Rilke</i> – <i>Rilkeho/Rilka</i>
<i>Augustus</i> – <i>Augusta</i>	<i>Mallarmé</i> – <i>Mallarmého/Mallarméa</i>
<i>Shaw</i> – <i>Shawa</i>	<i>Leonidas</i> – <i>Leonida/Leonidy</i>
<i>Mastroianni</i> – <i>Mastroianniho</i>	<i>Archias</i> – <i>Archia/Archie</i>
<i>Indira</i> – fem. <i>Indiry</i>	<i>Paris</i> – <i>Parise/Parida</i>
<i>Foster</i> – <i>Fostera</i>	<i>Nero</i> – <i>Nerona/Nera</i>
<i>Héraklés</i> – <i>Hérakla</i>	<i>Artemis</i> – <i>Artemidy</i>
<i>Polevoj</i> – <i>Polevého</i>	<i>Hellas</i> – <i>Hellady</i>
<i>Gargantua</i> – <i>Gargantuy</i>	<i>Salamis</i> – <i>Salaminy</i>
<i>Hanako</i> – fem. <i>Hanako/Hanaky</i>	<i>Ceres</i> – <i>Cerery</i>
<i>Lakšmí</i> – fem. <i>Lakšmí</i>	<i>Dadu</i> – <i>Dada</i> (rumunské jméno)
<i>Pavol</i> – <i>Pavola/Pavla</i>	<i>Kivimaa</i> – <i>Kivimáa/Kivimaay</i>
<i>Gándhí</i> – <i>Gándhího</i>	<i>Xerxes</i> – <i>Xerxe/Xerxa</i>
<i>Golubničij</i> – <i>Golubničího</i>	<i>Savu</i> – <i>Sava</i> (rumunské jméno)
<i>Sapfó</i> – <i>Sapfó/Sapfy</i>	<i>Tantalus</i> – <i>Tantala</i>
<i>Nancy</i> – fem. <i>Nancy</i>	<i>Percy</i> – <i>Percyho</i>
<i>Kuzmány</i> – <i>Kuzmányho</i>	<i>Bleibtreu</i> – <i>Bleibtreue</i>
<i>Tálai</i> – <i>Tálaiho</i> [tálaji] – [tálajho], maďarské jméno	<i>Smith</i> – <i>Smitha/Smithe</i>
<i>Goethe</i> – <i>Goetheho/Goetha</i>	<i>Macbeth</i> – <i>Macbetha</i>
<i>Majakovskij</i> – <i>Majakovského</i>	<i>Lorca</i> – <i>Lorky/Lorcy</i>
<i>Benoni</i> – <i>Benoniho</i>	<i>Tille</i> – <i>Tilleho/Tilla</i>
<i>Verdi</i> – <i>Verdiho</i>	<i>Maurice</i> – <i>Maurice</i> (dat. sg. <i>Mauriceovi</i>)
<i>Schlegel</i> – <i>Schlegela</i>	<i>Scaramouche</i> – <i>Scaramouche</i> (dat., loc. sg. <i>Scaramoucheovi</i> , instr. sg. <i>Scaramouchem</i>)
<i>Ribay</i> – <i>Ribaye</i>	<i>George</i> – <i>George</i> (dat., loc. sg. <i>Georgeovi</i> , instr. sg. <i>Georgem</i>)
<i>Sládkovič</i> – <i>Sládkoviče</i>	<i>Ramzí</i> – fem. <i>Ramzí</i>
<i>Descartes</i> – <i>Descarta</i>	<i>Balzac</i> – <i>Balzaka/Balzaca</i>
<i>France</i> – <i>France</i>	<i>Lesage</i> – <i>Lesage</i> (dat. sg. <i>Lesageovi</i>)
<i>Flaubert</i> – <i>Flauberta</i>	<i>Delacroix</i> – <i>Delacroixe</i>
<i>Gerard</i> – <i>Gerarda</i>	
<i>Dumas</i> – <i>Dumase</i>	
<i>Rousseau</i> – <i>Rousseaua</i>	
<i>Nietzsche</i> – <i>Nietzscheho/Nietzsche</i>	

b) ... a něco navíc (jak skloňovat?)

Marcos Kyprianou (evropský komisař pro otázky zdraví) – řecké jméno,
PÁN: *Kypriana*
rumunský film „Smrt pana *Lazarescu“ – rumunské jméno, PÁN:
Lazaresca

Luca di Montezemolo (prezident Ferrari) – PŘESEDÁ: Lucy di Montezemolo/Montezemola
Juan Pablo Montoya (jezdec stáje McLaren) – PŘESEDÁ: Montoyi
Abú Musá Zarkáví (irácký terorista) – JARNÍ: Zarkávího (Abú Musá Zarkávího, samostatně: Abúa, Musáa)
Kenenisa Bekele (afričský atlet) – PŘESEDÁ, zájm. dekl.: Kenenisy Bekeleho
Steve Fossett (pilot) – PÁN: Stevea Fossetta
*James Joyce (britský zrádce) – „britští vojáci zatkli *Joyceho na konci války“ – MUŽ: Jamese Joyce*
Gabriela al Dhábba (Česko hledá Superstar) – ŽENA: Gabriely al Dhábba
Fat Joe (rapper) – PÁN: Fata Joea

6.3 SLOVESA

6.3.1 Konjugační typy

a) Určete konjugační typ (slovesnou třídu, vzor):

příst – přede, před(l): 1 NESE
stlát – stele, stla(l): 1 BERE
prýštit – prýští, prýšti(l): 4 PROSÍ
pět – pěje, pě(l): 3 KRYJE
okřát – okřeje, okřá(l): 3 KRYJE
cedit – cedí, cedi(l): 4 PROSÍ
chybit – chybí, chybi(l): 4 PROSÍ
teplat – teplá, tepla(l): 5 DĚLÁ
síct – seče, sek(l): 1 NESE (PEČE)
čmárnout – čmárne, čmár(nu)(l): 2 TISKNE
omezovat – omezuje, omezova(l): 3 KUPUJE
plout – pluje, plu(l): 3 KRYJE
dít se – děje se, dě(l) se: 3 KRYJE
nadmout – nadme, nadmu(l): 2 ZAČNE
pozřít – pozře, pozře(l): 1 TŘE
pět – pěje, pě(l): 3 KRYJE
snít – sní, sni(l): 4 PROSÍ
tknout se – tkne se, tk(nu)(l) se: 2 TISKNE
štvát – štve, štva(l): 1 BERE
trnout – trne, trnu(l): 2 MINE
třást – třese, třás(l): 1 NESE
blít – blíje, bli(l): 3 KRYJE
mást – mate, mátl(l): 1 NESE
spět – spěje, spě(l): 3 KRYJE
kout – kuje, ku(l): 3 KRYJE

zblbnout – *zblbne, zblb(nu)(l)*: 2 TISKNE
bolet – *bolí (bolí), bole(l)*: 4 TRPÍ
znít – *zní, zně(l)*: 4 TRPÍ/SÁZÍ
hníst – *hněte, hnět(l)*: 1 NESE
klnout – *klne, klnu(l)*: 2 MINE
pnout – *pne, pja(l)/pnu(l)*: 2 ZAČNE
pobízet – *pobízí, pobíze(l)*: 4 TRPÍ/SÁZÍ
kvákat – *kváká, kváka(l)*: 5 DĚLÁ
vléct – *vleče, vlek(l)*: 1 NESE (PEČE)
hnát – *žene, hna(l)*: 1 BERE
opřít – *opře, opře(l)*: 1 TŘE
houst – *hude, hud(l)*: 1 NESE
hynout – *hyme, hynu(l)*: 2 MINE
stít – *setne, sfa(l)/set(nu)(l)*: 2 ZAČNE
drát – *dere, dra(l)*: 1 BERE
schnout – *schne, sch(nu)(l)*: 2 TISKNE
cpát – *cpe, cpa(l)*: 1 BERE
lnout – *lne, lnu(l)*: 2 MINE
tanout – *tanu, tanu(l)*: 2 MINE
klenout – *klene, klenu(l)*: 2 MINE
žrát – *žere, žra(l)*: 1 BERE
krást – *krade, krad(l)*: 1 NESE
stříct – *střeže, střeh(l)*: 1 NESE (PEČE)
žhnout – *žhne, žh(nu)(l)*: 2 TISKNE
mnout – *mne, mnu(l)*: 2 MINE
zout – *zujе, zu(l)*: 3 KRYJE
tít – *tne, fa(l)/tnu(l)*: 2 ZAČNE
dřít – *dře, dře(l)*: 1 TŘE
poslat – *pošle, posla(l)*: 1 BERE
tlouct – *fluče, tlouk(l)*: 1 NESE (PEČE)
rvát – *rve, rva(l)*: 1 BERE
zet – *zeje, ze(l)*: 3 KRYJE
vrznout – *vrzne, vrz(nu)(l)*: 2 TISKNE
žnout – *žne, ža(l)/žnu(l)*: 2 ZAČNE
pozřít – *pozře, pozře(l)*: 1 TŘE
prát – *pere, pra(l)*: 1 BERE
linout – *line, linu(l)*: 2 MINE
hnout – *hne, h(nu)(l)*: 2 TISKNE
plovat – *plove, plova(l)*: 1 BERE
psout – *psuje, psu(l)*: 3 KRYJE
vřít – *vře, vře(l)*: 1 TŘE
převzít – *převzeme, převza(l)*: 2 ZAČNE
drhnout – *drhne, drh(nu)(l)*: 2 TISKNE

b) Určete kmenotvornou příponu (téma) těchto slovesných tvarů
(pozn.: v souladu s popisem v Mluvnici češtiny 2)

<i>vzít – í</i>	<i>veselit se – i</i>	<i>sázej – ej</i>
<i>tiskl – Ø</i>	<i>ukrýt – Ø</i>	<i>vykopat – a</i>
<i>nesu – Ø</i>	<i>tleskají – aj</i>	<i>neprozrazují – uj</i>
<i>tři – Ø</i>	<i>prasknou – n</i>	<i>pros – Ø</i>
<i>vyprosiv – i</i>	<i>vyskočím – í</i>	<i>sypám – á</i>
<i>dělá – á</i>	<i>potkává – á (potkáv-á)</i>	<i>pohlédne – ne</i>
<i>udělal – a</i>	<i>hodte – Ø</i>	<i>rozvíjen – e</i>
<i>sázíme – í</i>	<i>zaslechnout – nou</i>	<i>podloživše – i</i>
<i>tra – Ø</i>	<i>rozmázl – Ø</i>	<i>zaslechli – Ø</i>
<i>sáhneme – ne</i>	<i>dohlédneš – ne</i>	<i>oddechovat – ova</i>
<i>upadše – Ø</i>	<i>mžouraje – aj</i>	<i>jda – Ø</i>
<i>hřát – Ø</i>	<i>zaslechnuvši – nu</i>	<i>zůstávajíc – aj</i>
<i>hřeje – je</i>	<i>dmou – m</i>	<i>zkroaven – Ø</i>
<i>budí se (děti) – Ø</i>	<i>dout – Ø</i>	<i>najat – a</i>
<i>kutálí se (míč) – í</i>	<i>dělají – aj</i>	<i>maje – aj</i>

6.3.2 Obtížnější slovesné tvary – přechodníky (transgresivy)

Vytvořte přechodník (pro současnost, nebo pro předčasnost v minulosti/budoucnosti) - tvar mask. sg.:

<i>houst – huda</i>	<i>kázat – kázaje</i>
<i>stříct – střeha</i>	<i>řuknout – řuknuv/řukna</i>
<i>hnát – žena</i>	<i>řknout se – řknuv se/řkna se</i>
<i>hníst – hněta</i>	<i>říct – řeknuv/řka</i>
<i>obléct – obléknuv/obleka</i>	<i>žhnout – žhnaž/žha</i>
<i>drát – dera</i>	<i>užasnout – užasnuv/užas/užasna</i>
<i>hrýzt – hryza</i>	<i>klnout – klna</i>
<i>tlouct – tluka</i>	<i>přistát – přistav/přistáv/přistana</i>
<i>pozřít – pozřev/pozra</i>	<i>stát – stoje</i>
<i>síct – seka</i>	<i>zdvihnout – zdvihnuv/zdvih/zdvihna</i>
<i>přijít – přišed/přijda</i>	<i>rozžehnout – rozžehnuv/rozžav/rozžehna</i>
<i>rdít se – rdě se</i>	<i>ryt – ryje</i>
<i>vléct – vleka</i>	<i>upadnout – upadnuv/upad/upadna</i>
<i>třít – tra</i>	<i>stanout – stanuv/stana</i>
<i>želet – žele</i>	<i>sejmout – sejmuv/sňav/sejma</i>
<i>stlát – stela</i>	<i>vzedmout – vzedmuv/vzedma</i>
<i>tít – řav/řna</i>	<i>psout – psuje</i>
<i>chrápat – chrápaje</i>	<i>skvěť se – skvě se/skvěje se</i>
<i>lhát – lha</i>	

chtít – chtěje/chtě
zdelšit – zdelšivo/zdelše
vřeštět – vřeště
teřet – teře
klanět se – klaněje se/klaně se
sypat – sypaje
přimět – přiměvo/přiměje
mít – maje

7 LITERATURA

ČECHOVÁ, M. a kol. (1996): *Čeština. Řeč a jazyk*. Praha: ISV nakladatelství.

Encyklopedický slovník češtiny (2002). (eds. Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J.). Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A. (1981): *Česká mluvnice*. Praha: SPN.

HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A. (1996): *Stručná mluvnice česká*. Praha: Fortuna.

HUBÁČEK, J. – JANDOVÁ, E. – SVOBODOVÁ, J. (1996, 2004): *Čeština pro učitele*. Opava: Optys, VADE MECUM BOHEMIAE.

Mluvnice češtiny 1, 2, 3 (1986, 1986, 1988). Praha: Academia.

Možnosti a meze české gramatiky. (2006). (ed. Štícha, F.). Praha: Academia.

Nová slova v češtině. Slovník neologizmů. (1998). Praha: Academia.

Nový akademický slovník cizích slov. A–Ž. (2005). Praha: Academia.

Pravidla českého pravopisu (1993). Školní vydání. Praha: Pansofia.

Pravidla českého pravopisu (2006). Studentské vydání. Praha: Academia.

Příruční mluvnice češtiny (1995, 2001). (eds. Karlík, P. – Nekula, M. – Rusínová, Z.). Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (s Dodatkem Ministerstva školství mládeže a tělovýchovy České republiky). (2005). Praha: Academia.

Český národní korpus: SYN2005, Synek, Litera, <http://ucnk.ff.cuni.cz>

<http://centrum.morfeo.cz>

PRAKTICKÁ CVIČENÍ Z TVAROSLOVÍ

Božena Bednaříková

Výkonný redaktor: doc. PhDr. Lubomír Machala, CSc.
Odpovědná redaktorka: Mgr. Jana Kreiselová
Odborný redaktor: PhDr. Jan Schneider, Ph.D.
Technické zpracování: Mgr. Lenka Krausová
Obálka: Lenka Zuštinová

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.upol.cz/vup
e-mail: vup@upol.cz

Olomouc 2008

1. vydání

Neprodejná publikace

ISBN 978-80-244-2058-5

TENTO PROJEKT JE SPOLUFINANCOVÁN
EVROPSKÝM SOCIÁLNÍM FONDĚM
A STÁTNÍM ROZPOČTEM ČESKÉ REPUBLIKY